

JAN RYCHLÍK
MAGDALÉNA RYCHLÍKOVÁ

PODKARPATSKÁ
RUS
V DĚJINÁCH
ČESKOSLOVENSKA
1918–1946

VYŠEHRA D

Recenzovali:

prof. PhDr. Petr Švorc, CSc.

PhDr. Bohdan Zilynskyj, PhD.

Copyright © Jan Rychlík, Magdaléna Rychlíková, 2016

ISBN 978-80-7429-556-0

PODKARPATSKÁ RUS A JEJÍ OBYVATELSTVO. VYSVĚTLENÍ NĚKTERÝCH POJMŮ

Území někdejší Podkarpatské Rusi se v podstatě krylo s dnešní Zakarpatskou oblastí Ukrajiny.¹ Současná Zakarpatská oblast je oproti předválečné Podkarpatské Rusi nepatrně větší, neboť k ní patří i město Čop a oblast mezi Čopem a Užhorodem (po obec Minaj včetně), resp. malé území východně od řeky Uh (Už), které v meziválečném období patřilo ke Slovensku. Nynější severní, východní a jižní hranice Zakarpatské oblasti je totožná s předválečnou hranicí Podkarpatské Rusi, ovšem s tím rozdílem, že někdejší severní a východní hranice byla státní hranicí mezi Československem a Polskem, zatímco dnes je pouze administrativní hranicí mezi zakarpatskou a lvovskou, resp. ivano-frankovskou oblastí.² Na jihu oblast sousedí s Rumunskem a Maďarskem. Tyto hranice jsou totožné s předválečnou československo-rumunskou a československo-maďarskou hranicí.

Podkarpatská Rus zaujímal v rámci Československa 12 694 km² a podle sčítání lidu z roku 1930 zde žilo 725 357 obyvatel. Z nich bylo 446 916 Rusínů, což je termín mnohoznačný, protože jsou v něm zahrnuty jak osoby považující se za příslušníky svébytné rusínské národnosti, tak i osoby považující se za Rusy a především za Ukrajince. Dále zde bylo zjištěno 109 472 Maďarů, 33 961 Čechů a Slováků (vykazovaných společně jako národnost československá), 91 255 Židů (tj. osob hlásících se k národnosti židovské), 13 249 Němců a 12 641 Rumunů. Z náboženského hlediska se většina obyvatelstva hlásila k řeckým katolíkům, kterých bylo 359 167 (společně se zcela zanedbatelným množstvím arménských katolíků), 112 034 pravoslavných, 102 582 židů (osob mojžíšského vyznání), 74 173 evangelíků a 69 262 římských katolíků.³ Číselný údaj 33 961 „Čechoslováků“ se týkal především Čechů. V okolí Užhorodu se sice nachází i několik slovenských vesnic, toto obyvatelstvo je však málo početné.

¹ V meziválečném období patřilo město Čop a území na sever od něj ke Slovensku. Od Užhorodu směrem ke karpatskému hřebeni probíhala hranice po řece Uhu, tedy východně od dnešní slovensko-ukrajinské hranice. Připojení tohoto území k Zakarpatské Ukrajině a tedy k SSSR v roce 1944 bylo diktováno dopravními důvody. Šlo o to, aby důležitá železnice a souběžně s ní vedoucí silnice z Čopu do Užhorodu a dále přes užocký průsmyk do Lvova zůstala na sovětském území.

² Tato hranice je totožná s historickou hranicí mezi Uherským královstvím a Polskem, resp. v rámci Rakousko-Uherska s hranicí mezi Uhrami a Haličí. Hranice probíhající po hřebeni Karpat a Čornohory je dodnes patrná (na některých místech se zachovaly i původní hraniční kameny).

³ Ottův slovník naučný nové doby (OSNND), IV/2, Praha 1937, s. 1156 (heslo: Podkarpatská Rus).

Český a slovenský název „Podkarpatská Rus“ byl oficiálně zaveden čl. III. Generálního statutu Podkarpatské Rusi ze dne 18. listopadu 1919. Byl výslovně označen jako prozatímní a měl platit až do svolání podkarpatoruského sněmu, který měl rozhodnout o označení země s konečnou platností. Vedle názvu Podkarpatská Rus bylo možné používat i název Rusínsko.¹ Název Podkarpatská Rus byl potom použit i v § 3 československé ústavy z 29. února 1920² a v pozměněném a doplněném generálním statutu Podkarpatské Rusi z 26. dubna 1920.³ Zákon o organizaci politické správy, známější spíše jako zákon o zemském zřízení, ze 14. července 1927 zavedl název „Země podkarpatoruská“, čímž vlastně název Podkarpatská Rus nejen ponechal, ale i úředně potvrdil.⁴ Název se v českém a slovenském prostředí vžil a používalo jej běžně i místní slovanské obyvatelstvo (Підкарпатська Русь / Pidkarpats'ka Rus'⁵), na rozdíl od alternativního názvu Rusínsko, který nebyl používán téměř vůbec.⁶ Změna nastala teprve v roce 1938, kdy se na Podkarpatské Rusi dostal definitivně k moci ukrajinský směr. Ačkoli o platném názvu měl rozhodnout teprve autonomní sněm, což výslovně potvrzoval i ústavní zákon o autonomii Podkarpatské Rusi z 22. listopadu 1938,⁷ zavedla podkarpatoruská autonomní vláda 30. prosince 1938 s platností od 1. ledna 1939 název „Karpatská Ukrajina“.⁸ Stoupenci ukrajinského směru, především ukrajinští nacionalisté v polské Haliči, používali již dříve pro označení území pojem „Ukrajina“, někdy hovořili přímo o Zakarpatské Ukrajině, protože z jejich pohledu šlo skutečně o tu část Ukrajiny, která ležela za Karpaty. Název Zakarpatská Ukrajina převzaly i sovětské úřady poté, co bylo v roce 1944 území *de facto* (a následující rok i *de iure*) připojeno k Ukrajinské SSR, tj. reálně k SSSR. Také dnešní název „Zakarpatská oblast“, používaný jak v době existence SSSR, tak na Ukrajině po vyhlášení její nezávislosti v roce 1991, znamená ve skutečnosti „Zakarpatská oblast Ukrajiny“. Označení „Karpatská Ukrajina“, „Zakarpatská Ukrajina“ a vlastně i dnešní název „Zakarpatská oblast (Ukrajiny)“ už samy o sobě obsahují hodnotící prvek, pokud jde o národnostní charakter místního slovanského obyvatelstva. Vyplývá z něj, že obyvatelé jsou převážně Ukrajinci a že jde o integrální část Ukrajiny ležící na jih od Karpat.⁹ Československá (a rovněž maďarská) historiografie po roce 1945 z určité servility k SSSR tento termín přijala a začala používat zpětně i pro meziválečné období. Šlo o ahistorický přístup, pro který (kromě zcela zřejmých motivů politických) nebyl žádný důvod. V následující práci používáme pojem Podkarpatská Rus, a to i pro celé období, o němž bude v knize řeč. Před rokem 1918 se v českém prostředí někdy používal pojem Uherská Rus, který alternativně používáme i v této knize, přičemž je chápeme pro období před vznikem Československa za synonymní s pojmem Podkarpatská Rus.¹⁰

¹ Úřední noviny Civilní správy Podkarpatské Rusi/Урядова газета громадянського правління Подкарпатської Русі (dále jen: úř. n. CSPR), roč. I, č. 1 ze dne 18. 2. 1920.

² Úst. zák. č. 121/1920 Sb. z. a n.

³ Nařízení vlády č. 356/1920 Sb. z. a n.

⁴ Zák. č. 125/1927 Sb. z. a n.

⁵ Apostrofem nahrazujeme znak ь, který měkčí předcházející souhlásku.

⁶ Další neoficiálně používané názvy byly: Uherská Rus (termín se používal hlavně do roku 1918), Karpatská Rus, Příkarpatská Rus, Zakarpatí, pro ukrajinsky citící část obyvatelstva Podkarpatská Ukrajina, Karpatská Ukrajina aj.

⁷ Úst. zák. č. 328/1938 Sb. z. a n.

⁸ Pop, Ivan: Dějiny Podkarpatské Rusi v datech. Libri, Praha 2005, s. 377.

⁹ Podobně např. dnes běžně užívaný pojem Zakavkazsko je termínem ruským a nikoliv místním.

¹⁰ Pojem „Uherská Rus“ (rusky: Угорская Русь) používali podle Paula Roberta Magocsiho od 30. let 19. sto-

Obyvatelé Podkarpatské Rusi se sami označovali jako Rusíni (Rusyny). Problém se týká významu termínu Rusín a jeho vztahu k pojmu Ukrajinec. Slovanské obyvatelstvo Podkarpatské Rusi samo sebe označovalo (a často i dnes označuje) ve svém jazyku za „rus’ke“ (руське) a území, které obývalo, za Rus’ (Русь). Adjektivní forma „rus’ki“, „rus’ka“ (руські, руська) se objevuje v názvech několika meziválečných politických stran, různých organizací atd. Do češtiny byla (a často i dnes je) zpravidla nepřesně překládána jako „Rus“, „ruský“, což evokuje představu, že jde o něco, co má spojitost s Ruskem a Rusy. (Velko)ruští etnografové a historici ostatně právě těmito názvy dokazovali, že obyvatelstvo je ruské a hovoří jazykem, který je dialektem ruštiny, což od nich potom převzali místní rusofilové a také část českých politiků podporujících na Podkarpatské Rusi proruský směr (např. národní demokrat Karel Kramář, ale např. i národní socialista Václav Klofáč). Jde ovšem o nedorozumění a jazykový posun. Ukrajinština označuje Rusko pojmem „Rosija“ (Росія) a „ruský“ adjektivem „rosyjski“ (Російки). Obyvatelstvo dnešní Ukrajiny a Běloruska, resp. části Litvy označovali v minulosti ukrajinští publicisté často jako „ruské“ (rus’ke, руське), ale tím neměli na mysli, že by bylo totožné s etnickými Rusy. V souvislosti s formováním ukrajinské národní identity začal být pojem „rus’ki“ (руські) chápán jako synonymní k pojmu „ukrajinský“. Ukrajinský směr z toho potom odvozoval, že obyvatelstvo Podkarpatské Rusi a východního Slovenska, označující se jako „rus’ke“ (руське), je ve skutečnosti ukrajinské. Výrazy jako „Ruská národní rada“ (Руська народна рада) apod. je ale možné podle souvislosti chápat jako ruská národní rada, rusínská národní rada nebo ukrajinská národní rada: záleží na tom, kým se vedoucí činitelé cítili být.

Česká etnografie si s národnostním zařazením podkarpatských Rusínů před první světovou válkou nevěděla příliš rady, protože podle u nás převládajících představ vycházela především z rozboru jazyka. Podobný přístup ovšem logicky vedl k začlenění Rusínů mezi Ukrajince a ty pak mezi Rusy. Ottův slovník naučný, reprezentující pohledy české vědy na přelomu 19. a 20. století, u hesla „Rusíni“¹ odkazuje na heslo „Malorusové“, přičemž pod tímto heslem uvádí, že jde „o větev velkého národa ruského, nazývajících se v Rakousko-Uhersku Rusíny, Rusnaky, adjektivum *rus’kij, rusnackij*.“ Autor hesla ještě dodává, že „inteligentní Malorusové nazývají se v řeči i v literatuře v Rakousko-Uhersku Rusíni, ruský, v Rusku Ukrajinec, ukrajinský.“² Rusínské obyvatelstvo v Uhrách klasifikuje jako maloruské, což znamená ukrajinské – ale zároveň tedy vlastně i ruské.³ Jak ukážeme dále, ani v období první republiky neexistoval jednotný vědecký názor na národnostní identitu podkarpatských Rusínů. V dodatcích Ottova slovníku naučného z této doby (Ottův slovník naučný nové doby – OSNND) se v hesle „Podkarpatská Rus“ píše o „rusínském obyvatelstvu“, aniž by se autor tímto pojmem hlouběji zabýval.⁴ Heslo „Rusíni“ obsahuje odkaz na heslo „Ukrajinci“.⁵ Je ovšem třeba mít na paměti, že příslušný svazek vyšel

letí ruští etnografové a jazykovědci pro označení území obývaného Rusíny, což znamenalo, že zahrnoval i část východního Slovenska. Odvozením od tohoto pojmu vzniklo i označení „uherští Rusíni“, „Uhrorusíni“. Viz: Енциклопедія історії та культури карпатських Русинів. Видавництво В. Падяка, Ужгород 2010, с. 752.

¹ Ottův slovník naučný (OSN), díl XXII, Praha 1904, s. 131.

² OSN, díl XVI, Praha 1900, s. 717.

³ Tamtéž, s. 717.

⁴ OSNND, díl IV, sv. 2, Praha 1937, s. 1157.

⁵ OSNND, díl V, sv. 2, Praha 1939, s. 850.

až v roce 1939 a tedy až po zániku Československa¹, tj. krátce poté, co Podkarpatská Rus získala autonomii a prosadil se zde ukrajinofilský směr. V roce 1939 již také u nás naprostá většina odborníků považovala Ukrajince za svébytný slovanský národ a nikoliv za „větev velkého národa ruského“. U hesla „Ukrajinci“ je uvedeno, že tito žijí také v Zakarpatí.² Přes výše uvedené příklady ale nelze říci, že by byl ukrajinský charakter slovanského obyvatelstva ve třicátých a na počátku čtyřicátých let přijímán v českém prostředí bez výhrad.

Otázce vývoje národní identity slovanského obyvatelstva Podkarpatské Rusi bude věnována pozornost v dalším výkladu ve čtvrté kapitole. Na tomto místě stačí zatím říci, že už před první světovou válkou a především potom v meziválečném období zde mezi sebou soutěžily proudy autochtonní rusínský, ruský (velkoruský) a ukrajinský. Už tehdy – a především ovšem potom v meziválečném období – používali zejména rusofilové, ale i ukrajinofilové filologických a etymologických argumentů, aby dokázali, že rusínské obyvatelstvo je „jejich“. Jak jsme již ukázali, filologické argumenty vycházely z toho, že místní dialekty jsou blízké ukrajinštině. Proti tomu ovšem v této době rusofilové namítali, že i ukrajinština je jen dialektem velkoruštiny. Etymologické argumenty vycházely z pojmenování obyvatelstva, které se samo označovalo jako „ruské“ a které i Maďaři často označovali jako „Magyar Oroszok“ (tj. v doslovném překladu: maďarští Rusové), přičemž ovšem výraz „Orosz“ může v maďarštině znamenat jak Rusa, tak Rusína. Otázku významu pojmu „rus’ki“ (руськи) jsme již probrali výše. Je pravda, že dialekty, kterými hovoří slovanské obyvatelstvo jižní strany Karpat, jsou bližší spisovné ukrajinštině než ruštině, ale to samo o sobě ještě nic neznamená. Ostatně, ani ukrajinština (maloruština, jak byla tehdy označována) tehdy ještě nebyla definitivně kodifikována a neměla jednotný a všemi uznávaný pravopis.

Všechny pokusy o určování národnostního charakteru obyvatelstva v tomto období jsou ve skutečnosti problematické. Především je třeba odmítnout podobné pokusy na bázi výzkumu jazyka tamního obyvatelstva. Jazyk národnost neurčuje, známe mnoho národů, které hovoří a především píší stejným jazykem, a přesto mají rozdílnou národní identitu (např. Srbové a Chorvati). Národnost ve skutečnosti není určena nějakými objektivními znaky, ale národnostním vědomím samotných lidí. Toto vědomí je formováno kulturním prostředím a především školou. Tam, kde ještě obyvatelstvo nemá jasné národní vědomí (a to byl na počátku 20. století jednoznačně případ právě podkarpatoruských slovanských obyvatel), tam nemůže být ani žádná národnost, existuje tu jen amorfni neuvědomělá masa. Slovanské obyvatelstvo Podkarpatské Rusi v 19. a na počátku 20. stol. (a ani v době začlenění území do Československa) ve své převážné většině nemělo ještě jasně vyhraněnou národní identitu. Rusíni se vymezovali nábožensky, protože většina byla řeckokatolíky a malá část se hlásila k pravosláví. Náboženství je odlišovalo nejen od židů, ale i od Maďarů, protože ti byli buď římskými katolíky, anebo kalvinisty. Necítili se ale ve své většině být ani Rusy, ani Ukrajinci, ba ani Rusíny ve smyslu nějaké nezávislé národní identity, tj. příslušnosti k svébytnému rusínskému národu.

¹ O tom, že díl 5/2 OSNND vyšel až po zániku druhé republiky, svědčí heslo Slovensko, kde je již výklad doveden až ke vzniku samostatného státu – viz tamtéž, s. 1418.

² OSNND, díl VI, sv. 2, Praha 1943, s. 1310.

Zatímco ruský (velkoruský) směr postupně slábl a po roce 1945 zcela zanikl, soupeření ukrajinského a autochtonního rusínského směru pokračuje do značné míry až dodnes.¹ Historik stojí před těžkým problémem, protože už volba termínů jej objektivně vtahuje do rusínsko-ukrajinského sporu.² Z tohoto důvodu je nezbytné vysvětlit používání některých pojmů: v této práci používáme pojmy „Rusín“, „rusínský“ pro označení slovanského obyvatelstva Podkarpatské Rusi jednak obecně, jednak v případě, kdy se buď toto obyvatelstvo považuje za zvláštní, od Rusů i Ukrajinců odlišný slovanský národ, a jednak v případě, kdy jde o slovanské etnikum národnostně nevyhraněné (tj. nemající ještě jasnou identitu). Pouze a výhradně v případech, kdy se obyvatelstvo identifikovalo s ukrajinským (popř. ruským) směrem a má tedy jasnou ukrajinskou (resp. ruskou) národní identitu, používáme pojmy „Ukrajinci“ a „ukrajinský“ (popř. „Rusové“ a „ruský“). Totéž platí ohledně označení jazyka. Pojmem „rusínský jazyk“ rozumíme jednak soubor dialektů, kterým obyvatelstvo oblasti mluví, jednak jazyk zaváděný v meziválečném období do škol. Jde-li evidentně o spisovný ruský či ukrajinský jazyk, který byl zaveden do školy nebo nějaké kulturní organizace, pak hovoříme o ruských či ukrajinských školách, ruském či ukrajinském jazyku, ruské či ukrajinské organizaci atd. Jazykové otázky bude rovněž věnována zvláštní kapitola s ohledem na problematiku úředního jazyka Podkarpatské Rusi. Autoři jsou si vědomi, že uvedený přístup nepochybně neuspokojí všechny čtenáře, zejména ne ty, kteří sami zastávají rusínský nebo ukrajinský směr.

Při psaní práce se vyskytly problémy technické povahy. Šlo především o způsob psaní osobních a zeměpisných názvů a o způsob citace prací napsaných v ruštině a ukrajinštině. Jména některých osob se nám dochovala v různých jazykových mutacích, přičemž jedno a totéž jméno se často vyskytuje v různých formách. Jde jednak o důsledek pomad'aršťování jmen před rokem 1918, ale také o opačný proces („odmad'aršťování“) po roce 1918 (např. maďarsky Bródy, ale i rusínsky Brodij, maď. Oreszt Szabó i rus. Orest Szabov). Běžně také kolísá ruská, resp. ukrajinská a česká forma (např. Josif Kaminskij, i Josef Kaminský). Problémem je někdy také přepis ruských a ukrajinských jmen do latinky, který nebyl a vlastně ani dnes není jednotný. Např. ukrajinské Г, г bylo (a je) někdy přepisováno jako G – zřejmě pod vlivem ruštiny, jindy jako „H“ – podle výslovnosti. Přepis jména Гранчак proto nacházíme jednou jako Grančak, jindy jako Hrančak. Ukrajinská samohláska И, и byla zase – opět pod vlivem ruštiny – přepisována zpravidla jako „i“, jindy správně jako „y“. Při přepisu se v zásadě přidružujeme úzu, který je uveden v příloze k oficiálním „Pravidlům českého pravopisu“, ovšem s určitými odchylkami. Tam, kde se běžně vyskytují dvě formy téhož jména psané různým způsobem, je uveden obojí přepis, aby bylo zřejmé, že jde o tutéž osobu. Názvy prací uvádíme v ruském či ukrajinském originále v cyrilici tam,

¹ Rusíni jako samostatný národ nebyli v SSSR uznáváni a nejsou jako národ uznáváni ani v současné samostatné Ukrajině, byť jazyk Rusínů byl na sklonku vlády prezidenta Juščenka uznán jako jeden z „místních jazyků Ukrajiny“. Kodifikace rusínštiny sice byla provedena, ale nebyla všeobecně přijata všemi stoupenci rusinismu na Slovensku, Podkarpatské Rusi a v Polsku. Na Slovensku je uznávána jak ukrajinská, tak rusínská národnost a každý se může svobodně rozhodnout, k jaké národnosti se bude hlásit. Spory mezi Rusíny a Ukrajinci proto na veřejnosti probíhají spíše na Slovensku. Hlavní dobou konfliktu jak na Slovensku, tak na Podkarpatské Rusi byla 90. léta 20. století.

² Na tuto skutečnost poukázal Peter Švorc – viz jeho práci *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou*. Universum, Prešov 2003, s. 9.

kde se na ně poprvé odkazuje, a potom v přepisu do latinky. Vlastní jména, která již v českém prostředí zdomácněla ve formě odpovídající českému pravopisu, ponecháváme ve zdomácnělé formě. Píšeme proto např. Vološin, i když správná transkripce z ukrajinštiny by měla být Vološyn (ukrajinsky: Волошин).

U zeměpisných jmen se setkáváme v literatuře běžně s názvy maďarskými, českými, ruskými a ukrajinskými, případně též rumunskými. V této práci používáme české názvy používané v letech 1919–1939. Ve většině případů byl už v meziválečném období český název odvozen od formy, kterou používalo místní slovanské obyvatelstvo, a proto se zásadně neliší od současného ukrajinského názvu. Tam kde se názvy už před válkou lišily (např. Královo nad Tisou – Королево/Korolevo), anebo byl po roce 1945 zaveden nový, odlišný název (Volové/Воловое – Міжгір'я/Mižhirja, Севлюш/Sevljuš – Виноградів/Vynohradiv, resp. poruštěná forma Vinogradov či Vinogradovo), je ukrajinský (nový) název uveden v závorce. Ukrajinské koncovky, zaváděné v rámci ukrajinizace místo do té doby používaných názvů (např. Мукачеве/Mukačeve místo Mukačevo, Бєрєгове/Berehove místo Berehovo), přitom v textu ignorujeme. Staré maďarské názvy jsou uvedeny v závorce jen v tom případě, kdy je řeč o uherském nebo horthyovském období (např. Berehovo – maď. Beregszász, Mukačevo – maď. Munkács, Užhorod – maď. Ungvár). Rumunské názvy jsou uvedeny v závorce u názvů míst, které sévreskou smlouvou připadly Rumunsku.

Autoři na tomto místě chtějí poděkovat Hlávkově nadaci za poskytnutí finančních prostředků na výzkum v ukrajinských archivech a knihovnách. Zásahu na projektu má i někdejší předseda České besedy ve Lvově Ing. Evžen (Jevhen) Topinka, který bohužel nenadále zemřel v létě 2011. Děkujeme rovněž pracovníkům Státního archivu Zakarpatské oblasti (Державний архів Закарпатської області/ Deržavnyj archiv Zakarpatskoj oblasti – DAZO) v Užhorodě, pobočka v Berehovu, kteří nám byli nápomocni při vyhledávání materiálů.

Předmluva k druhému vydání

V roce 2010 udělil Národohospodářský ústav Josefa Hlávky grant na výzkum hospodářského, sociálního a kulturního vývoje Podkarpatské Rusi v letech 1919–1939 s primárním zaměřením na roli českých úředníků v tomto vývoji. V rámci tohoto výzkumu oba autoři této knihy podnikli několik výzkumných cest na Podkarpatskou Rus, přičemž se především zaměřili na studium materiálů v Státním oblastním archivu Zakarpatské oblasti (Deržavnyj archiv Zakarpatskoj oblasti) v Užhorodě a jeho pobočce v Berehovu. Výsledkem výzkumu byla publikace popisující stručně vývoj Podkarpatské Rusi v meziválečném období.¹

Národohospodářský ústav Josefa Hlávky je nadací (Nadání Josefa, Marie a Zdenky Hlávkových) a podle svých stanov vydávané knihy nedodává do distribuční sítě: publikace ústavu jsou především určeny pro knihovny a odborné instituce, zájemcům z řad jednotlivců jsou přístupny jen omezeně. Kniha o Podkarpatské Rusi se setkala s neočekávaným zájmem veřejnosti a její omezený náklad byl tak brzy vyčerpán. Hlávková nadace ale umožňuje autorům, aby texty v takovém případě vydali znovu sami v jiném nakladatelství. Oba autoři jsou proto velmi rádi, že nakladatelství Vyšehrad projevilo v roce 2016 o práci zájem a rozhodlo se ji znovu vydat.

Nové vydání knihy není úplně totožné s původním textem z roku 2013. I když na celkovém charakteru práce nebylo třeba nic měnit, bylo třeba především zohlednit řadu nových prací vydaných doma i v zahraničí v letech 2013–2015 a také nové výsledky bádání v tuzemských a zahraničních archivech. Nové zpracování látky také poněkud rozšířilo časový rámec: více prostoru je věnováno dějinám Podkarpatské Rusi ve druhé polovině 19. století a bezprostředně před rokem 1914, a rovněž událostem v letech 1939–1945, tj. v době maďarské okupace, a okolnostem, za nichž byla Podkarpatská Rus připojena k SSSR. Práce se také více soustředila na politické dějiny a národotvorný vývoj. Rozšířena byla rovněž obrazová a dokumentační příloha.

Autoři knihy děkují také tímto recenzentům textu za cenné připomínky.

¹ Rychlík, J. – Rychlíková, M.: Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919–1939. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, č. 3/2013, Praha 2013.

v otázce československých hranic vázána ničím, co se stalo po 29. září 1938.¹ Velké Británii už v té době na postoji Maďarska nezáleželo, protože od 7. prosince 1941 s ním byla ve válečném stavu. Obdobné prohlášení o neplatnosti všeho, co se stalo po Mnichovu, učinila 22. srpna 1944 také prozatímní vláda Francie² a 26. září 1944 anulovala mnichovskou dohodu a Vídeňskou arbitráž nová vláda Itálie.³ Spojené státy, které nebyly signatářem mnichovské dohody a kterým Maďarsko 13. prosince 1941 vyhlásilo válku, považovalo změny hranic Československa rovněž za neplatné.

Skutečnost, že mocnosti včetně SSSR uznaly Československo v předmnichovských hranicích, byla pro další vývoj celkem irelevantní. Nevíme, kdy přesně SSSR změnil ve věci československých hranic svůj postoj a rozhodl se anektovat území na jižní straně Karpat: odpověď na tuto otázku by mohly dát jediné ruské archivy. Myšlenka zřejmě krystalizovala postupně v souvislosti s vojenskými úspěchy sovětské armády a přiblížením se fronty ke Karpatům na jaře 1944. Beneš možná s podobnou eventuelitou počítal, protože znal geopolitické cíle někdejší carské zahraniční politiky, které se za Stalina zásadněji nezměnily.

ANEXE PODKARPATSKÉ RUSI

V létě 1944 se sovětsko-německá fronta přiblížila ke karpatskému oblouku. Špatně schůdné zalesněné Karpaty s malým počtem horských průsmyků představovaly z německého hlediska ideální místo pro úspěšnou obranu. Maďarsko zde v letech 1940–1943 vybudovalo už zmíněnou Arpádovu linii sestávající ze systému opevněných opěrných bodů a dřevěných i železobetonových bunkrů. Obrana Karpat na úseku Podkarpatské Rusi byla svěřena 1. maďarské armádě pod velení generálplukovníka Bély Miklóse.

Sovětská operace mající za cíl překročení východních Karpat je známa jako východo-karpatská operace, či těž v závěrečné fázi jako karpatsko-užhorodská operace.⁴ Začala 8. září útokem na německá předpolí. Ve dnech 15.–30. září se sovětské armádě podařilo probít na hřeben Karpat a zahájit boj o karpatské průsmyky. Třetí fázi operace mělo být prolomení maďarské Arpádovy linie, sestoupení do nížiny a ovládnutí celého území až k Tise. Zde sovětskému útoku nenadále napomohl politický vývoj v Maďarsku.

Poté, co 23. srpna došlo k převratu v Rumunsku, které roztrhalo svou spojeneckou smlouvu s Německem a přešlo na stranu Spojenců, rozhodl se i regent Miklós Horthy následovat jeho příkladu. 25. srpna jmenoval novou vládu generála Gézy Lakatose, která zahájila tajná jednání o příměří. Poté co se ukázalo, že není možné uzavřít separátní příměří se západními Spojenci, souhlasil Horthy s přímým vyjednáváním se

¹ Beneš, E.: Paměti, s. 308–309, srv. text nóty zaslaný Edenem Janu Masarykovi též den v: Beneš, E.: Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z let 1938–1945. Družstevní práce, Praha 1946, dok. XIV, s. 473–474.

² Beneš, E.: Šest let exilu..., dok. XVIII, s. 485–486.

³ Beneš, E.: Šest let exilu..., dok. XIX, s. 486–487.

⁴ Zakarpattja, s. 250, Pop, I. cit. práce, s. 423. Východokarpatská operace souvisela s paralelně probíhající a u nás známější karpatsko-dukelskou operací mající za cíl poskytnutí vojenské pomoci Slovenskému národnímu povstání.

Sovětským svazem a koncem září odjela tajně do Moskvy maďarská delegace.¹ Dohoda o příměří byla podepsána 11. října 1944 v Moskvě: podle ní se Maďarsko zavazovalo stáhnout ihned vojska na hranice z roku 1937 a pak vyhlásit válku Německu. Avšak poté, co Horthy 15. října oznámil uzavření příměří v rozhlase, provedli Němci, jejichž jednotky byly stále ještě v Maďarsku, státní převrat. Sesadili nejen Lakatosovu vládu, ale zajali i regenta Horthyho a dosadili k moci Férence Szálasiho, vůdce ultrafašistické strany Šípových křížů (*Nyilaskeresztes Párt*). Ten příměří odmítl a prohlásil, že Maďarsko bude pokračovat v boji.

Szálasiho převrat demoralizoval 1. maďarskou armádu, která měla chránit karpatské průsmyky. Řada vojáků a důstojníků odmítala s ohledem na uzavřené příměří pokračovat v boji, který nedával žádné naděje na úspěch. Sám velitel 1. armády generálplukovník Béla Miklós novou vládu odmítl a 16. října přešel se svým štábem k postupující sovětské armádě, odkud vyzval své vojáky k složení zbraní.² I když ne všichni maďarští důstojníci výzvy uposlechli, odpor na Arpádově linii se v podstatě zhroutil a ve dnech 18.–27. října obsadila vojska 4. ukrajinského frontu bez velkých bojů většinu Podkarpatské Rusi. 26. října osvobodila Mukačevo a následující den vstoupila do Užhorodu. Pod kontrolou německých a maďarských (szalásiovských) vojsk zůstala jen malá oblast na jihozápadě při řece Tise.³

Československá vláda v Londýně považovala osvobozené území za součást Československé republiky. Podle československo-sovětské dohody z 8. května 1944 o správě osvobozeného území⁴ proto vyslala na Podkarpatskou Rus vládního delegáta, kterým byl jmenován ministr František Němec.⁵ Němec přijel 28. října 1944 se svým štábem do Chustu, který Sověti vybrali jako sídlo československé správy. Součástí delegace byl i generál Antonín Hasal, který se stal vojenským velitelem osvobozené oblasti.

Mezi Němcovým úřadem a sovětským velením 4. ukrajinského frontu docházelo prakticky od počátku ke konfliktům. Faktickým vládcem celé oblasti byl totiž velitel 4. ukrajinského frontu generál Ivan Jefimovič Petrov, či přesněji člen vojenské rady tohoto frontu generálplukovník Lev Zacharovič Mechlis, mající úzké vazby na tajné služby a přímo na Stalina. Sovětské vojenské úřady nedovoľovaly členům Němcova úřadu volný pohyb a především jim zakazovaly vstup do oblasti na západ od Svaljavy (tj. do důležitých měst Mukačevo a Užhorodu).⁶ Dále často bránily provádění mobilizace do československého vojska a namísto toho verbovaly muže povinné vojenskou službou do sovětské armády, ačkoliv šlo o československé občany.⁷ Podle československých zákonů mohl československý občan sloužit v cizím vojsku jedině se souhlasem

¹ Maďarská delegace se do SSSR dostala přes slovenské povstalecké území, odkud byla přepravena letecky. Popis cesty a jednání o příměří, jakož i popis následného převratu viz Horváth, József – Nemes, János – Pintér, István – Szabó, László: *Poslední dějství. Naše vojsko*, Praha 1960, s. 178–182, s. 237–274.

² Štemenko, Sergej Matvejevič: *Generální štáb za války*. Kniha druhá. Naše vojsko, Praha 1974, s. 222.

³ Zakarpattja, s. 245–252.

⁴ Text dohody viz Amort, Čestmír (ed.): *Na pomoc československému lidu*. ČSAV, Praha 1960, dok. 162, s. 329–331, též: *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů*. Díl 4, sv. 2, Praha 1984, dok. 59, s. 91–93.

⁵ Němeček, J. – Nováčková, H. – Šťoviček, I. – Tejchman, M.: *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*. Dokumenty. Díl 2. červenec 1953 – březen 1945. SÚA, Praha 1999, dok. 138, s. 316.

⁶ Tamtéž, dok. 160, s. 350.

⁷ Tamtéž, dok. 152, s. 338, dok. 154, s. 342, dok. 159, s. 348–349.

prezidenta republiky, jinak se dopouštěl trestného činu. Prezident Beneš byl ochoten vyřešit věc smírně a udělit všem osobám, kteří o to požádají, ke službě v sovětské armádě souhlas. Sovětské vojenské a politické orgány ale o takovýto postup neměly evidentně zájem.¹ Na celém území Podkarpatské Rusi iniciovaly zakládání vlastních národních výborů nepodléhajících vládní delegatuře v Chustu. Tyto národní výbory se sovětskou asistencí pak agitovaly za připojení celé oblasti k sovětské Ukrajině.

Rozuzlení přišlo již po měsíci. 26. listopadu 1944 se v městském kině v Mukačevu sešel první sjezd národních výborů Zakarpatské Ukrajiny, zorganizovaný sovětskými politickými místy a důstojníky NKVD. Účastníci sjezdu schválili předem připravený manifest o opětovném sjednocení Zakarpatské Ukrajiny se sovětskou Ukrajinou.² Sjezd ustavil tzv. Národní radu Zakarpatské Ukrajiny (NRZU), která měla být v přechodném období vrcholným zákonodárným i výkonným orgánem oblasti. Předsedou NRZU se stal Ivan Turjanica, předválečný podkarpatoruský komunista a osvětový důstojník československé armády. Turjanica přijel do Chustu spolu s ministrem Němcem a generálem Hasalem, ale 4. listopadu z československé armády dezertoval a dal se v Mukačevu k dispozici sovětským orgánům.³ S jejich pomocí a s pomocí předválečných členů KSČ v této oblasti pak založil 19. listopadu 1944 Komunistickou stranu Zakarpatské Ukrajiny (KSZU) a stal se jejím prvním tajemníkem. Právě jednotlivé buňky a místní organizace KSZU se významnou měrou podílely na přípravě sjezdu národních výborů.⁴

Nemůže být pochyb, že rozhodnutí I. sjezdu národních výborů bylo předem zinscenováno a nemá tudíž žádnou legitimitu. Není vůbec jasné, podle jakého klíče a na základě jakého předpisu se konaly volby delegátů a tedy ani koho tito delegáti zastupovali. Je ale zřejmé, že v mnoha obcích do výběru zasahovali nejen místní komunisté z KSZU, ale především sovětské vojenské orgány, které ostatně už od října často zcela svévolně dosazovaly do národních výborů „své lidi“. Sjezdu se údajně zúčastnilo 663 delegátů a 116 hostů, mezi nimi náčelník politické správy 4. ukrajinského frontu generál M. M. Pronin a náčelníci politických oddělení 1. gardové armády plk. S. I. Tulpanov a 18. armády plk. L. I. Brežněv. Delegáti pocházeli z 268 obcí, což představovalo jen 55 % všech obcí na Podkarpatské Rusi podle sčítání lidu z roku 1930, navíc téměř polovina delegátů pocházela ze tří okresů – Mukačevo, Iršava a Sevljuš. Zastoupení obcí z oblastí pod československou správou bylo podstatně slabší, stejně jako zastoupení obcí nacházejících se na pomezí Slovenska. Část delegátů se nedostavila a byla nahrazena náhradníky, údajně z řad místních studentů.⁵ Pokud jde o sociální složení sjezdu, z celkového počtu 663 delegátů bylo 258 rolníků a 178 rolníků,⁶ zbytek připadl na inteligenci, mezi níž bylo i 14 duchovních (11 pravoslavných a tři řeckokatolíčtí). Národnostní složení bylo následující: 621 Ukrajinců, 26 Maďarů, 5 Rusů, 4 Židé, 2 Rumuni, 2 Němci, 2 Slováci a 1 Rom. Z celkového počtu delegátů bylo 14 žen.⁷

¹ Tamtéž, dok. 161, s. 351, dok. 162, s. 353–354, dok. 165, s. 359–360, dok. 169, s. 364.

² Narysy istoriji Zakarpattja, s. 596. Text manifestu viz tamtéž, s. 596–597.

³ Pop, I.: cit. práce, s. 424–425, 429.

⁴ Konečný, Stanislav: Národná rada Zakarpatskej Ukrajiny a Ukrajinská národná rada Prjaševčiny: komparatívna analýza. In: Gajdoš, Marián – Konečný, Stanislav – Šmigel', Michal (eds.): *Národné rady v regióne Karpát*. Spolok Slovákov v Poľsku, Krakov 2013, s. 72.

⁵ Tamtéž, s. 73, 77.

⁶ Tamtéž, s. 73.

⁷ Zakarpattja, s. 274.

Kino „Peremoha“ (vítězství) v Mukačevu, kde se 26. listopadu 1944 sešel první sjezd národních výborů, který přijal usnesení o připojení Podkarpatské Rusi k SSSR (dnešní stav).

Přes pečlivou režii ale sjezd neprobíhal úplně tak, jak si sovětské orgány přály: někteří delegáti totiž před jeho zahájením vyslovili názor, že o tak závažné věci, jakou je připojení k SSSR, má rozhodnout referendum. Podobné návrhy byly samozřejmě pro sovětské vedení nepřijatelné. Organizátoři ale pro jistotu změnili způsob hlasování: místo hlasování zvednutím mandátu se hlasovalo „masovou slovní aklamací“¹. To ovšem legitimitu sjezdu ještě více zproblematizovalo a proto po jeho skončení delegáti prohlášení podepisovali. Někteří tak údajně ve zmatku učinili i vícekrát. Podpisy byly potom dodatečně sbírány i mezi obyvatelstvem a nakonec je údajně podepsalo 90 % dospělého obyvatelstva.² Nelze přitom pochybovat, že na obyvatele byl vyvíjen přímý či nepřímý nátlak: na celé podpisové akci je totiž podezřelé především to, že se k ní připojili i delegáti sjezdu maďarské národnosti a manifest pak „dobrovolně“ podepisovali i etničtí Maďaři na jihu země. Ti v té době ještě chovali určité naděje (či spíše iluze), že bez ohledu na podmínky příměří dojde k malým korekturám hranic na jihozápadě Podkarpatské Rusi a alespoň část těchto čistě maďarských území zůstane i po válce součástí Maďarska. Představa, že by v této situaci podkarpatoruští Maďaři usilovali o připojení k sovětské Ukrajině, je zcela absurdní.

Nelegitimitost mukačevského sjezdu a následné podpisové akce ovšem neznamená, že na Podkarpatské Rusi nebyly síly usilující o spojení s „velkou Ukrajinou“. Je zřejmé,

¹ Konečný, S., cit. práce, s. 77.

² Šmigel', Michal: Ukrajinská národná rada Prjaševščiny a hnutie za pričlenenie severovýchodního Slovenska k sovietskej Ukrajině. In: Gajdoš, M. – Konečný, S. – Šmigel', M.: *Národné rady v regióne Karpát*. Spolok Slovákov v Poľsku, Krakov 2013, s. 103.

že takovýto vývoj si přáli především místní komunisté, především pokud národně cítili ukrajinsky, a potom obecně nejchudší vrstvy obyvatelstva, které si od připojení k SSSR slibovaly zlepšení své materiální situace. Je možné, že podobný vývoj z čistě nacionálních důvodů akceptovali i stoupenci OUN a UPA, kteří sice byli rozhodnými odpůrci komunismu, ale zároveň pozitivně hodnotili fakt sjednocení ukrajinských zemí do jednoho celku. Určitě však podobný vývoj nevítala většina obyvatelstva. Na druhé straně ovšem nemáme ani žádný důkaz, že si většina obyvatel přála opětovné připojení k Československu: z faktu, že se řada Rusínů přihlásila do československé armády (a to i v době, kdy tomu již sovětské úřady kladly překážky), můžeme jen vyvodit, že takovou vůli měla jejich část. O přáních a státoprávních představách tamních obyvatel jinak nevíme nic. Československá zpravodajská služba neměla na Podkarpatské Rusi fungující síť a československá vláda v Londýně proto odtud neměla žádné zprávy.¹ Londýnská vláda obdržela pouze v roce 1944 memorandum, v němž blíže neidentifikovaná skupina Rusínů trvala na další platnosti ústavního zákona 328/1938 Sb. z. a n. o autonomii Podkarpatské Rusi a žádala, aby „zástupci spojeneckých armád na území Podkarpatské Rusi byl přidělen zástupce z jejich řad.“² Není ovšem jasné, za jak velkou skupinu memorandum hovořilo.

Turjanica poslal jménem NRZU už 30. listopadu 1944 Němcovi dopis, v němž jej s odvoláním na usnesení sjezdu národních výborů vyzval, aby i se svým civilním a vojenským aparátem do tří dní (sic!) opustil území Zakarpatské Ukrajiny.³ Protože Němec na výzvu nereagoval, poslal Turjanica 5. prosince dopis přímo prezidentovi Benešovi a žádal jej, aby Němce z Chustu odvolal.⁴ Týž den NRZU přerušila s československým delegátem veškeré kontakty a dokonce zakázala už utvořeným správním orgánům (národním výborům), aby od něj přijímaly jakékoliv příkazy. Majetek, patřící Maďarskému království a Československé republice, byl dalším dekretem z téhož dne (5. prosince) konfiskován a převeden do správy NRZU.⁵ Za těchto okolností Němec dospěl k přesvědčení, že jeho další přítomnost v Chustu je zbytečná a 8. prosince 1944 odjel – oficiálně pouze dočasně – zpět do Moskvy.⁶ Vojenská mise generála Hasala zatím v Chustu zůstala.

Reakce exilové vlády i prezidenta Beneše na ustavení NRZU a požadavek připojení Podkarpatské Rusi k sovětské Ukrajině je zřejmá z telegrafické instrukce státního ministra Huberta Ripky československému vyslanci v Moskvě Zdeňku Fierlingerovi z 5. prosince 1944, v jejímž bodě č. 6 se říká toto: „Mezi sovětskou a československou vládou je tichý, ale jasný souhlas, že kvůli Podkarpatské Rusi nesmí vzniknout žádný konflikt protože by se to hned proti oběma využilo. Po válce se pak o všech těchto věcech definitivně dohodnou jen mezi sebou a v nejpřátelštějším dorozumění, a to tak, aby dohoda vedla jen k upevnění trvalého spojení československo-sovětského.“⁷ Jinak řečeno: československá vláda je ochotna vzdát se Podkarpatské Rusi

¹ Hubený, David: Otázka budoucí příslušnosti Podkarpatské Rusi za 2. světové války. In: Араківські читання. Матеріали IV. міжнародної науково-практичної конференції, Миколаїв 11–12 квітня 2014 р., МНУ імені В. О. Сухомлинського 2014, с. 48.

² Tamtéž.

³ Němeček, J. a kol.: Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních, Díl 2, dok. 168, s. 362–363.

⁴ Tamtéž, s. 363, pozn. č. 1 pod čarou.

⁵ Tamtéž, dok. 170, s. 365–366, dok. 171, s. 366–367.

⁶ Pop, I., cit. práce, s. 431.

⁷ Němeček, J. a kol.: Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních, díl 2, dok. 169, s. 365.

dobrovolně ve prospěch SSSR, avšak až po válce a po formálním podepsání řádné československo-sovětské smlouvy, nikoliv jen na základě jednostranné deklarace jakéhosi pochybného sjezdu nikým nevolených národních výborů. Do té doby nebude československá jurisdikce zpochybňována a sovětské orgány nebudou bránit vstupu Rusínů do československého vojska.

Ripka zároveň pověřil Fierlingera, aby v duchu instrukce začal jednat se sovětskými místy.¹ První jednání se uskutečnilo 27. prosince 1944 v Moskvě mezi Fierlingerem a náměstkem lidového komisaře (ministra) zahraničních věcí Andrejem Vyšinským. Přítomni byli dále vládní delegát František Němec, slovenský komunista Jozef Valo a na výslovnou Fierlingerovu a Němcovu žádost také delegace Slovenské národní rady, ve složení Ladislav Novomeský, Ján Ursíny a pplk. Mirko Vesel, která před nedávnem přicestovala do Moskvy z Londýna.² Fierlinger řekl, že prezident a vláda nemohou připustit jednostrannou změnu státoprávního postavení Podkarpatské Rusi a musí trvat na platnosti československého právního řádu, nicméně je zde možnost tuto otázku vyřešit tak, jak to odpovídá těsnému přátelskému svazku Československa a SSSR. Vyšinskij prohlásil, že SSSR dodrží všechny smlouvy, nicméně nemůže se stavět na odpor hnutí obyvatelstva Podkarpatské Rusi za připojení k sovětské Ukrajině.³ Následující den byli Fierlinger a Němec, které tentokrát doprovázel podkarpatoruský komunista a člen Státní rady Ivan Petruščak, přijati komisařem zahraničí Vjačeslavem Molotovem. Rozmluvě byl opět přítomen i Vyšinskij. Fierlinger řekl, že prezident a vláda „nepovažují za vhodné“, aby SSSR nyní řešil otázku Podkarpatské Rusi „radikálním způsobem“, nicméně zopakoval, že ve vhodný okamžik bude problém řešen „v duchu přátelství k SSSR i vůči obyvatelstvu Podkarpatska.“ Do té doby je třeba najít nějaké přechodné řešení. Také Molotov řekl československé delegaci v podstatě totéž, co předchozí den jeho náměstek: sovětská vláda nemůže brzdit spontánní projev vůle obyvatelstva, které cítí svou národnostní příslušnost k velkému ukrajinskému národu.⁴ Němec o obou jednáních informoval 29. prosince 1944 telegraficky Beneše. Vyjádřil názor, že vůle obyvatelstva pro připojení je spontánní a nelze bránit připojení tohoto území k SSSR. Doporučil proto, aby vláda sama navrhla Sovětskému svazu jednání o této otázce.⁵

Prezident Beneš byl nucen akceptovat faktický stav. V instrukci odeslané Fierlingerovi 30. prosince uvedl, že „státoprávní otázka Podkarpatské Rusi je zatím odložena a je dohoda, že bude v daný okamžik řešena přátelsky, aniž by dobrý vztah obou států byl dotčen.“⁶ Bez ohledu na odložení problému ale sovětská místa neohodlala respektovat československou jurisdikci ani dočasně. Trnem v oku se jí stala především vojenská mise generála Hasala a jeho štáb v Chustu. 14. ledna 1945 obsadila budovu vojenského oblastního velitelství i tamní československá kasárna místní chustská milice podléhající formálně městskému Národnímu výboru, avšak ve skutečnosti jednající nepochybně

¹ Tamtéž.

² Do Londýna byla tato delegace vyslána povstaleckou Slovenskou národní radou, aby jednala s prezidentem Benešem a exilovou vládou o státoprávním postavení Slovenska. Po porážce Slovenského národního povstání se delegace již nemohla vrátit na Slovensko a odcestovala do Moskvy.

³ Němeček, J.: Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních..., díl 2, dok. 196, s. 406.

⁴ Tamtéž, dok. 197, s. 409.

⁵ Tamtéž, dok. 202, s. 417–418. Srv. též dodatek ke zprávě tamtéž, dok. 203, s. 419–420.

⁶ Tamtéž, dok. 204, s. 421.

buď na přímý pokyn anebo minimálně s vědomím vyšších sovětských míst. Poté milicionáři vtrhli i do vládní budovy a vyhnali odtud československé úředníky. Sovětský velitel města odmítl poskytnout jak civilním úředníkům, tak československé vojenské správě jakoukoliv pomoc. Zbylí civilní úředníci i Hasalův štáb byli fakticky v Chustu internováni.¹ Němec sám potom naléhal, aby byla mise přemístěna na už osvobozené území východního Slovenska, což se také nakonec stalo.

Stalin poslal 23. ledna 1945 Benešovi osobní dopis, po obsahové stránce shodný s prohlášením Molotova Fierlingerovi z 28. prosince: sovětská vláda dodržuje smlouvy a dodrží samozřejmě i smlouvu s Československem, ovšem nemůže se stavět proti vůli Ukrajinců na Zakarpatské Ukrajině. Stalin dále připomenul Benešovi, že on sám navrhoval v prosinci 1943 při návštěvě Moskvy odevzdání Podkarpatské Rusi, což tehdy on, Stalin, odmítl.² Stalin ale vyšel Benešovi vstříc v tom, že souhlasil, aby záležitost byla vyřešena mezistátní smlouvou, uzavřenou buď ještě před skončením války s Německem, anebo po jejím skončení.³

Beneš odpověděl Stalinovi 29. ledna 1945. V dopisu se nezmiňoval o jednání v Moskvě v prosinci 1943, ale připomenul svůj rozhovor s Ivanem Majským v září 1939, přičemž zdůraznil, že své stanovisko nezměnil a ani nezmění. Beneš požádal, aby smlouva byla uzavřena až po válce, protože základním pilířem československé politiky během války je obnova Československa v předmnichovských hranicích.⁴

Naposledy se o Podkarpatské Rusi jednalo mezi Benešem a Molotovem v Kremlu 21. března 1945. Prezident tehdy přijel do Moskvy, aby byl přítomen jednání o sestavení první poválečné vlády a jejím programu a aby se potom mohl přesunout i s ministry bezpečně na osvobozené území do Košic, kde byla vláda 4. dubna formálně jmenována. Jednání v Kremlu se zúčastnil Molotov, Vyšinskij, sovětský vyslanec u československé vlády Valerian Zorin, za československou stranu ministr zahraničních věcí Jan Masaryk a vyslanec Fierlinger. Beneš začal historickým exkursem, který samozřejmě poněkud upravil tak, aby zapadal do momentální situace: o připojení Karpatské Ukrajiny (v textu je používán důsledně tento termín) prý Československo nikdy neusilovalo, byl to nápad amerických Rusínů, kteří o tom udělali plebiscit. Východní Halič tehdy nebyla sovětská, takže nebylo možné spojit Podkarpatskou Rus s SSSR a aby ji nedostali Maďaři, bylo třeba ji připojit k Československu. Dále řekl, že Československo považovalo vždy Karpatskou Ukrajinu jen za jakési mandátní území, které dočasně spravuje.⁵ Nyní nastal čas tuto otázku vyřešit v přátelském duchu mezi SSSR a Československem. Jakmile válka skončí a bude jasná otázka československých hranic s Německem, Polskem a Maďarskem, bude připravena příslušná smlouva, která

¹ Hubený, D.: cit. práce, s. 50.

² Předmětný rozhovor Beneše se Stalinem se odehrál 18. 12. 1943. Podle zápisu z jednání pořízeného vyslancem Zdeňkem Fierlingerem Beneš odstoupení Podkarpatské Rusi nenabízel, ale řekl, že je třeba „v kulturních věcech přizpůsobit Podkarpatskou Rus k ostatní Ukrajině“. Viz Němeček, J. a kol: Československo-sovětské vztahy..., 2. díl, dok. 69, s. 179.

³ Text dopisu v ruštině viz Němeček, J. a kol: Československo-sovětské vztahy..., 2. díl, dok. 228. s. 470–471. K okolnostem dopisu viz též dok. 231, s. 474–475, dok. 232, s. 475–476.

⁴ Tamtéž, dok. 236, s. 482–483.

⁵ Beneš zde převzal argumenty českých rusofilů Karla Kramáře a Václava Klofáče. Jak už ale víme z 2. kapitoly, ve svém projevu v Užhorodě počátkem května 1934 Beneš „mandátní teorii“ jednoznačně odmítl a tvrdil, že Podkarpatská Rus je pevnou a trvalou částí republiky.

bude předložena Národnímu shromáždění, jakmile se sejde. Beneš výslovně prohlásil, že nepředpokládá, že by československý lid byl proti odstoupení Karpatské Ukrajiny. Na závěr dodal, že na východním Slovensku žijí Ukrajinci a na území Karpatské Ukrajiny je určitá část Slováků. Snad by bylo dobré provést výměnu obyvatelstva. Hranice se Slovenskem by každopádně měla zůstat tak jak je. Fierlinger k tomu dodal, že Slováci mají eminentní zájem na udržení starých hranic s Karpatskou Ukrajinou.

Molotov Beneše i Fierlingera ujistil, že stará hranice samozřejmě zůstane nedotčena.¹ Požádal ale, aby Beneš svůj ústně vyslovený názor, že má být Karpatská Ukrajina připojena k sovětské Ukrajině, dal písemně ve formě dopisu, který by pak byl předložen Nejvyššímu sovětu. V tom mu Beneš 26. března vyhověl, přičemž v dopise znovu zdůraznil požadavek neměnnosti starých hranic mezi Slovenskem a Karpatskou Ukrajinou.² Molotov příjem dopisu notifikoval a v odpovědi znovu potvrdil, že sovětská vláda vyjadřuje souhlas s tím, aby hranice mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí existující v rámci Československa zůstala beze změny.³

Benešovy obavy, aby pod záminkou sjednocení Ukrajinců nedošlo nakonec také k odtržení východního Slovenska, nebyly úplně neopodstatněné. 29. listopadu 1944 se v Užhorodě ustavil Prozatímní národní výbor prjaševských Ukrajinců, který přijal rezoluci požadující „připojit k svobodné matce Zakarpatské Ukrajině celou prešovskou Ukrajinu s haličskou Lemkovščinou.“⁴ Počátkem roku agitátoři výboru na osvobozeném území východního Slovenska sbírali podpisy za memorandum požadující připojení regionu k Zakarpatské Ukrajině, přičemž – jak bylo později zjištěno – tyto podpisy byly často vylákány podvodným způsobem. 1. března 1945 se v Ruském domě v Prešově uskutečnil sjezd delegátů ukrajinských (rusínských) obcí a okresů východního Slovenska, na němž došlo k ustavení Ukrajinské národní rady Prjaševščiny (UNRP). UNRP, v níž měli silné pozice místní komunisté ukrajinské národnosti, se prohlásila za „nejvyšší a jedinou představitelku ukrajinského a ruského obyvatelstva na Slovensku.“⁵ Sovětské politické vedení ale zřejmě brzy dospělo k názoru, že odtržení východního Slovenska není pro ovládnutí střední Evropy potřebné a navíc by zpochybnilo věrohodnost sovětského slibu, že nedojde ke změně podkarpatorusko-slovenské hranice.⁶ Když UNRP viděla, že sovětské kruhy myšlenku odtržení nebudou podporovat, sama se od separatismu distancovala a koncentrovala se na řešení postavení Ukrajinců na východním Slovensku.

¹ Němeček, J. a kol.: Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních... 2. díl, dok. 248, s. 506–507.

² Tamtéž, dok. 258, s. 526.

³ Tamtéž, s. 527 (pozn. č. 3).

⁴ Šmigel', Michal: Ukrajinská národní rada Prjaševščiny a hnutie za pričlenenie severovýchodního Slovenska k sovietskej Ukrajině, s. 106.

⁵ Tamtéž, s. 111.

⁶ Pokusy komunistických Ukrajinců a ukrajinofilů ze Zakarpatí o připojení východního Slovenska časově korespondují s obdobným pokusem týchž sil o připojení jižní části Marmarošské župy (na jih od Tisy), tj. té části, která v letech 1920–1940 patřila k Rumunsku a 30. 8. 1940 2. vídeňskou arbitráží připadla Maďarsku. I zde byl ustaven ukrajinský národní výbor, který s pomocí sovětských vojenských orgánů začal sbírat podpisy požadující připojení oblasti k Zakarpatské Ukrajině, tj. k SSSR. Rovněž zde sovětská místa přestala na jaře 1945 akci podporovat, protože jednak narazila na pochopitelný nesouhlas rumunského obyvatelstva a kromě toho si SSSR nechtěl komplikovat budoucí vztahy s Rumunskem, kterému slíbil navrácení celého severního Sedmihradska odtrženého 30. 8. 1940 Maďarskem. K tomu viz: Gajdoš, Marián: Snaha o zjednotenie Marmaroščiny so Zakarpatskou Ukrajinou v roku 1945 – lokálny experiment? In: Gajdoš, M. – Konečný, S. – Šmigel', M.: *Národné rady v regióne Karpát*, s. 84–101.

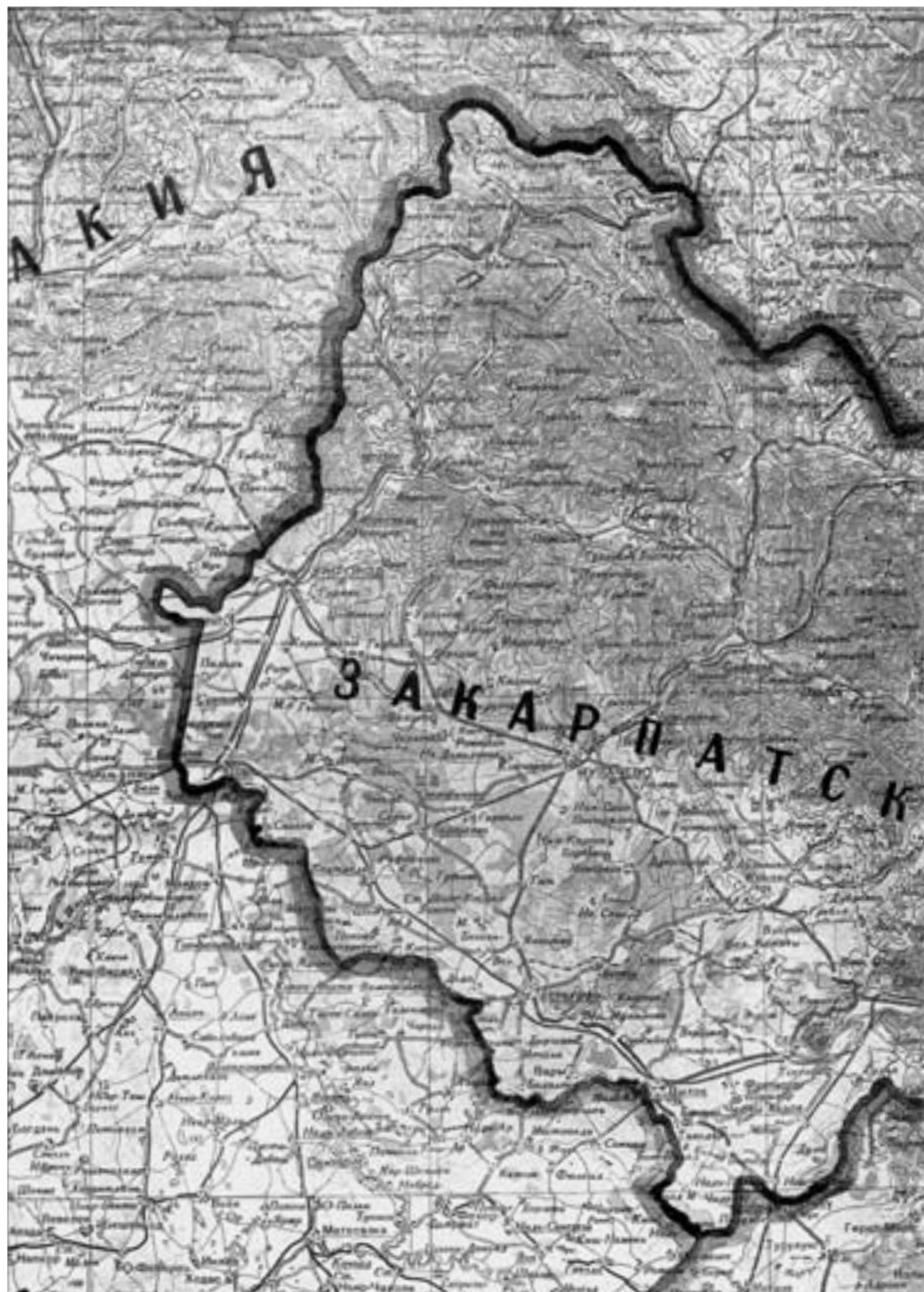
Dohoda mezi SSSR a ČSR o postoupení Podkarpatské Rusi (Zakarpatské Ukrajiny) Ukrajinské sovětské socialistické republiky (a tedy SSSR) byla formálně podepsána v Moskvě 29. června 1945.¹ Obsahovala dodatkový prováděcí protokol. Ten v článku 1 ustanovoval společnou rozhraničovací komisi, která měla vytýčit hranici s ohledem na místní poměry, a v článku 2 upravoval otázku státního občanství. Někdejší českoslovenští občané s domovským právem anebo trvalým pobytem na Podkarpatské Rusi se stávali automaticky občany SSSR, avšak ti z nich, kteří se hlásili k české a slovenské národnosti, měli právo do 1. ledna 1946 optovat pro československé občanství a vystěhovat se do Československa. Podobně i českoslovenští občané ruské a ukrajinské národnosti žijící ve slovenských okresech na území Československa (tedy především na východním Slovensku) získali právo optovat pro sovětské občanství a měli se vystěhovat do SSSR. Otázky opce a náhrady za zanechaný majetek měla řešit společná likvidační komise (čl. 3).

Otázky spojené s opcí a optanty jsou jakýmsi epilogem československé etapy v dějinách Podkarpatské Rusi, protože šlo o to, kdo bude mít nakonec právo přestěhovat se do Československa. Už při jednání o smlouvě vznesl místopředseda vlády za Demokratickou stranu Ján Ursíny požadavek, aby mohli pro Československo optovat i příslušníci československého armádního sboru v SSSR a příslušníci jejich rodin. To se ovšem netýkalo jen Rusínů z Podkarpatské Rusi, ale také volyňských Čechů, kteří dobrovolně vstoupili do československé armády. Podle Ursínyho pamětí to Vyšinskij nejprve odmítl s tím, že by Sovětskému svazu ubyli obyvatelé. Ursíny na to odpověděl, že nikdo nemůže žádat, aby vojáci, kteří bojovali se zbraní v ruce za Československo, byli nyní nuceni zůstat i se svými rodinami v Sovětském svazu. Vyšinskij nakonec tento argument uznal.² Rozsah opce byl tak nakonec oproti dodatkovému protokolu ke smlouvě z 29. června poněkud rozšířen. Otázku přestěhování volyňských Čechů řešila dodatečná (druhá) opční dohoda podepsaná v Moskvě 10. července 1946.³ Podle

¹ Smlouvu ratifikovalo Prozatímní národní shromáždění 22. 11. 1945 a Prezidium Nejvyššího sovětu SSSR 27. 11. 1945. Text smlouvy ve slovenštině, ruštině a ukrajinštině byl publikován 21. 10. 1946 v částce 81 Sbírky zákonů a nařízení pod číslem 186/1946 Sb.

² Ursíny, J.: Z mého života. Ústav T. G. Masaryka – Matica slovenská, Praha – Martin 2000, s. 74.

³ Podle této dohody mohli Češi a Slováci – občané SSSR z oblasti někdejší volyňské gubernie – optovat pro československé občanství a přestěhovat se do Československa a českoslovenští občané ruské, ukrajinské a běloruské národnosti mohli optovat pro sovětské občanství a přestěhovat se do SSSR. K tomu viz: Šmigel', Michal – Tišliar, Pavol a kol.: *Migračné procesy Slovenska (1918–1948)*. Belianum – Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica 2014, s. 480–481.

Detail mapy připojené k československo-sovětské smlouvě o postoupení Podkarpatské Rusi Sovětskému svazu.

nařízení československé vlády ze dne 24. srpna 1945¹ mohly do 1. ledna 1946 pro československou státní příslušnost optovat také vojenské osoby ruské či ukrajinské národnosti, které bojovaly proti Německu v řadách československé armády, pokud měly domovské právo nebo trvalý pobyt v některé obci Podkarpatské Rusi. Opce se vztahovala i na manželku a nezletilé děti. Opční prohlášení se podávalo u ministerstva vnitra nebo u úřadu, který bude přijímáním přihlášek pověřen.

Sovětské úřady kladly opci různé překážky a především se snažily brzdit opce Rusínů – vojáků československé armády a jejich rodinných příslušníků. Na mnoha místech Podkarpatské Rusi nebyly podmínky opce obyvatelstvu přesně známy, byť zprávy o možnosti optovat se rychle rozšířily. Teprve na opakované urgencye československého velvyslance v Moskvě Jiřího Horáka ústřední úřady slíbily, že zveřejní podmínky opce formou veřejných vyhlášek. Než se tak ale všude stalo, opční lhůta vypršela. 1. ledna 1946 proto intervenoval Horák u sovětského ministerstva zahraničních věcí (ministerstvo innostrannyh děl – MID) ve věci prodloužení opční lhůty do 1. března 1946, což se také skutečně stalo.² Ani potom neprobíhaly opce bez problémů. Ministerstvo vnitra proto po dohodě s ministerstvem zahraničních věcí (MZV) vyslalo do Užhorodu zvláštního delegáta, který měl žádosti přijímat a posuzovat. Československá vláda vycházela z článku 2 dodatkového protokolu, podle kterého opce schvalovaly československé úřady. Sovětské úřady ale brzy vystoupily s požadavkem, aby osoby podávaly žádosti prostřednictvím sovětských úřadů a jejich stanovisko mělo být rozhodující. Odvolávaly se na skutečnost, že v československo-sovětské dohodě není přesné ustanovení o tom, jakým způsobem se má opce provádět. Opční přihlášky na Podkarpatské Rusi tak ve skutečnosti přebíral zvláštní sovětský pověřenec, kterým se stal Ivan Turjanica, předseda NRZU. Turjanica sám (nepochybně podle instrukcí sovětských míst) rozhodoval, či přihláška k opci bude či nebude přijata, a teprve po souhlasu sovětských orgánů odevzdával seznamy optantů ke schválení československým úřadům. Mezi tím již některé osoby, které měly domovské právo na Podkarpatské Rusi, ale zdržovaly se z nějakých důvodů na československém území, podaly žádost o opci přímo ministerstvu vnitra v Praze. Opce těchto „přímých optantů“ odmítal SSSR uznat vůbec. Přes všechny překážky bylo za tři měsíce podáno 23 168 opčních žádostí a přímo do Prahy jich bylo posláno 25 000.³

O možnosti dodatečné opce a uznání opčních prohlášení podaných přímo ministerstvu vnitra jednali velvyslanec Horák a legační rada Jiří Kašpárek opakovaně s náměstkem ministra zahraničních věcí Andrejem Vyšinským, který tuto žádost předložil sovětské radě ministrů (vládě). 19. srpna 1947 byl Kašpárek přijat Vyšinským v přítomnosti vedoucího středoevropského referátu MIDu Alexandra Alexandrova. Kašpárek nejprve urgoval otázku obnovení opční lhůty a odvolával se na to, že sovětská vláda tuto možnost výslovně nezamítla. Vyšinskij na to odpověděl, že vláda se sice formálně nevyslovila proti dodatečné opci, ale neusnesla se ani na tom, že se opční lhůta prodlužuje. Dodatečnou opci nelze povolit, protože pokud by se vyhovělo Československu, přišli by se stejnou žádostí i Poláci. Kašpárek potom přednesl žádost

¹ VI. nař. č. 61/1945 Sb. Nařízení se opíralo o dekret prezidenta republiky č. 60/1945 Sb. o přípravě opce. Dekret i nařízení byly uveřejněny 1. 9. 1945 v částce 28 Sbírky zákonů a nařízení.

² Archiv ministerstva zahraničních věcí ČR (AMZV), depeše došlé (Moskva), tg. 782, č. 1/B/46. Srv. vládní nařízení č. 21/1946 Sb. ze dne 5. 2. 1946.

³ Tamtéž, s. 438.

ve věci přímých opcí a vznesl námitky proti tomu, že sovětské úřady provádějí fakticky opci samy. Vyšinskij odpověděl, že československé úřady proti tomuto postupu nikdy dříve nic nenamítaly. Kašpárek uznal, že udělal chybu, když na tuto skutečnost dříve neupozornil, ale současně vznesl námitky proti tomu, že Turjanica vůbec odmítá o přihláškách podaných československým úřadům jednat. Vyšinskij slíbil, že se pokusí najít řešení, ale odmítl dát jakýkoliv závazný příslib.¹

O vojácích československého armádního sboru „ruské a ukrajinské národnosti“ a jejich rodinách jednal Horák s Vyšinským opakovaně. Při návštěvě 25. prosince 1947 mu připomenul slib, který dal v roce 1945 ministr zahraničních věcí Vjačeslav Molotov tehdejšímu československému velvyslanci Zdeňku Fierlingerovi. Tehdy totiž Molotov řekl, že tito vojáci a jejich rodiny budou moci optovat pro Československo a vystěhovat se. Nyní, řekl Horák, chce předseda Národní rady Zakarpatské Ukrajiny Turjanica právo optovat přiznat jen těm, kteří se přihlásili do armády před bitvou u Dukly (6. 10. 1944). Vyšinskij dal najevo, že uznává nespravedlnost Turjanicova postupu. Horák byl optimistický.² 19. ledna 1948 Horák u Vyšinského znovu urgoval vyřízení žádostí o emigraci rodinných příslušníků československého armádního sboru, o kterou usiloval od roku 1946.³ Konec celé akce se odehrál až po únorovém převratu, který způsobil Horákovo odvolání z Moskvy. 31. prosince 1948 obdržel nový československý velvyslanec v Moskvě Bohuslav Laštovička od ministra zahraničí Vladimíra Clementise telegram, ze kterého vyplývala změna stanoviska MZV ve věci repatriace rodinných příslušníků Svobodovy armády: Clementis napsal: „Nemáme v úmyslu žádat repatriaci těch příslušníků naší zahraniční armády, kteří se ještě nacházejí na území SSSR. Omezili jsme se na repatriaci rodinných příslušníků těch, kteří se už u nás nacházejí a jsou našimi občany.“⁴

Vedle osob, které se rozhodly pro opci, se v poválečném období objevil i problém osob, které neměly na území Podkarpatské Rusi domovské právo ani trvalé bydliště a zdržovaly se zde v podstatě nelegálně. Šlo často o osoby, které přijely hned po osvobození z Čech nebo ze Slovenska na Podkarpatskou Rus, aby si zde vyřídily své osobní záležitosti, poohlédly se po svém zanechaném majetku, anebo jen navštívily své známé a příbuzné. V prvních týdnech po přechodu fronty totiž hranice mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí ještě nebyla střežena a nebylo těžké ji překročit. Koncem listopadu však sovětské úřady prakticky ze dne na den hranici uzavřely⁵ a řada československých občanů tak zůstala na sovětském území. Tyto osoby se pochopitelně obracely na československé velvyslanectví v Moskvě s prosbou o pomoc. Československé velvyslanectví v Moskvě bylo připraveno vystavit těmto osobám československé pasy, avšak sovětské úřady jim odmítaly udělit tzv. výjezdní vízum, bez kterého žádný cizinec nemohl opustit území SSSR. Ve věci návštěvníků Horák opakovaně intervenoval u Vyšinského. Ten sice uznal, že pokud někdo jen přijel na návštěvu, je třeba mu umožnit návrat domů, avšak v praxi se věc velmi vlekla. 13. listopadu 1946 poslal Horák do Prahy telegram s žádostí, aby samo ministerstvo intervenovalo prostřednictvím

¹ AMZV, depeše došlé (Moskva), Kašpárkův tg. č. 734/dův z 19. 8. 1947.

² AMZV, depeše došlé (Moskva), tg. 1317/dův, č. 3707/B/1947.

³ AMZV, depeše došlé (Moskva), č. 189/B/48, 20. 1. 1948.

⁴ Polišínská, M.: *Čechoslováci v gulagu a československá diplomacie 1945–1953*. Libri, Praha – ÚPN, Bratislava 2006, s. 245.

⁵ I. Pop: cit. práce, s. 439.

Valeriana Zorina, sovětského velvyslance v Praze.¹ Návrat osob se nakonec protáhl až do roku 1948. 21. února 1948 jednal Horák o návštěvnících s novým náměstkem ministra zahraničních věcí Valerianem Zorinem, který byl v letech 1945–1947 sovětským velvyslancem v Praze, a podařilo se mu konečně dosáhnout příznivého vyřízení.² A tak 24. února 1948 mohl Horák informovat MZV, že „místním orgánům na Zakarpatské Ukrajině bylo dáno nařízení povolovat výjezd do ČSR návštěvníkům, pokud ovšem nejsou proti tomu námitky politického charakteru.“³

Úplně na závěr bude vhodné dodat, že hranice mezi SSSR a Československem nesledovala přesně někdejší administrativní hranici mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí. Sovětské orgány už v únoru 1945 obsadily i městečko Čop a území na sever od něj náležející do roku 1938 ke Slovensku.⁴ Sovětská armáda přechodně přišla také do obcí Bajany, Pavlov (Pavlovce nad Uhom) a Ruská, odkud se později na Horákovu intervenci stáhla.⁵ Sovětský svaz potřeboval, aby se čopský železniční uzel a trať Čop-Užhorod-Užocký dostaly na sovětské území. K SSSR byl připojen celý někdejší užhorodský okres. V důsledku toho se do Sovětského svazu dostala i čistě slovenská obec Lekart (dnes Lekárovce), která původně patřila k okresu Sobrance, avšak na žádost tamních občanů byla před válkou přičleněna k okresu Užhorod, protože tak měli na okresní i zemský úřad blíže. Když se ale obyvatelé Lekartu dozvěděli, že podle v Moskvě právě uzavřené dohody mají být připojeni k SSSR, žádali, aby byli ponecháni v Československu. Místopředseda vlády Ján Ursíny, na kterého se delegace obce obrátila, přednesl věc na zasedání vlády a ta se skutečně usnesla požádat SSSR o vrácení obce.⁶ Státní tajemník Clementis dal v té věci Horákovi pokyn, aby podnikl v Moskvě příslušné kroky. 26. prosince 1945 Horák informoval ústředí, že sovětská vláda dala ohledně navrácení Lekartu zamítavou odpověď.⁷ Vláda o věci jednala znovu. Ursíny upozornil, že Československo postoupilo SSSR dvě velké obce (byť s převahou maďarského obyvatelstva), a navrhl podat ve věci novou nótu.⁸ Horák se znovu obrátil na Vyšinského a tentokrát uspěl. Obec Lekart byla vrácena do Československa.

Je-li řeč o hranicích, nebude na škodu objasnit také otázku hraničního režimu. Jak vypadala situace na nové slovensko-ukrajinské hranici od jara do podzimu 1945 přesně nevíme, avšak skutečnost, že se na východním Slovensku pohybovali agitátoři NRZU a naopak Ukrajinci z okolí Prešova ještě mohli konat své porady v Užhorodě svědčí o tom, že ruch zde byl poměrně čilý. Zajímavé je, že ještě v prvním poválečném jízdním řádu ČSD, který vstoupil v platnost 5. prosince 1945, je uvedena trať Bánovce nad Ondavou – Užhorod, kde mělo jezdit pět párů osobních vlaků denně.⁹ Po uzavření hranic samozřejmě veškerý ruch ustal. Cestování do zahraničí bylo v SSSR privilegiem, nikoliv právem občana a za nedovolené překročení hranic hrozily

¹ AMZV, depeše došlé (Moskva), tg. Horák 789, č. 2940/B/46

² AMZV, depeše došlé (Moskva), tg. 59/dův, č. 231/B/48.

³ AMZV, depeše došlé (Moskva), č. 665/B/48.

⁴ I. Pop: cit, dílo, s. 435.

⁵ AMZV, depeše odeslané (Moskva), tg 327, č. 1460/B/45 z 3. 11. 45.

⁶ Ursíny, J.: cit. práce, s. 75–76.

⁷ AMZV, depeše došlé (Moskva), tg 776, č. 2665/B/45.

⁸ Ursíny, J.: cit. práce, s. 76.

⁹ ANTM, Úradný cestovný poriadok Republiky československej platný od 5. 12. 1945, tab. 37d, s. 351. V prosinci 1945 ovšem byla již hranice uzavřena. Dá se předpokládat, že rozsah dopravy byl připravován s několika-měsíčním předstihem (a tedy ještě před uzavřením hranice) a reflektoval tehdejší potřebu.

prísne tresty. Ale ani českoslovenští občania na Zakarpatskou Ukrajinu nesmeli. Jednak i v Československu byl po válce výdej cestovních pasů silně omezen jen na nutné cesty a potom v letech 1948–1955 téměř úplně zastaven, a to včetně cest do ostatních tzv. socialistických států, především ale samotné sovětské úřady neměly zájem, aby zemi navštěvovali cizinci. To platilo obecně pro celý SSSR a pro území Zakarpatské Ukrajiny zvláště. V SSSR se cizinci nesmeli volně pohybovat. Už získání víza k soukromé návštěvě SSSR bylo pro cizince velmi obtížné a získání povolení k návštěvě Zakarpatské oblasti prakticky nemožné: výnosem Prezidia Nejvyššího sovětu SSSR z 30. července 1947 byla Zakarpatská oblast prohlášena za pohraniční území zvláštního režimu, kam byl i sovětským občanům vstup povolen jen na zvláštní povolení. Oblast byla silně militarizována. Statut uzavřeného území byl zrušen teprve v roce 1957. I potom nadále existovala při československých, maďarských a rumunských hranicích zvláštní pohraniční zóna, pro kterou platil speciální režim. Ačkoliv vízová povinnost byla mezi SSSR a ČSR v šedesátých letech zrušena, soukromě cestovat do SSSR mohli českoslovenští občané podle dohod uzavřených v roce 1969 a 1981 i nadále jen na základě pozvání úředně ověřeného sovětskými úřady. Podobně mohli i sovětské občané (a tedy i obyvatelé Zakarpatské oblasti) získat pas k soukromé cestě do Československa jen na základě úředně ověřeného pozvání od československého občana.¹ Československé cestovní kanceláře později v sedmdesátých a osmdesátých letech začaly organizovat také krátkodobé (většinou víkendové) zájezdy do Užhorodu a Mukačeva, které ale byly určeny převážně jen podnikovým kolektivům. Sovětské úřady evidentně neměly zájem, aby se kontakty místního obyvatelstva s občany Československa rozvíjely. Ke změně postojů došlo teprve v období přestavby na sklonku Gorbačovovy éry. K otevření hranic pro české a slovenské občany došlo teprve po rozpadu SSSR, kdy se Zakarpatsko ocitlo v rámci samostatné Ukrajiny, byť ani poté nebyla situace ještě dlouho ideální.²

Bezprostředně po roce 1945 prošla Podkarpatská Rus urychlenou etapou sověti-zace, jejímž smyslem bylo co nejrychleji přizpůsobit zdejší poměry poměrům v SSSR. Tato kapitola dějin Podkarpatské Rusi se však již vymyká časovému i věcnému rámci této knihy, která je věnována jejímu vývoji v rámci Československa. Podkarpatská Rus byla jeho součástí jen krátkých dvacet let. Toto období jistě nebylo pro obyvatelstvo bez problémů, avšak na druhé straně je nelze rozhodně považovat za neúspěšné. V ekonomickém ohledu nelze hovořit o nějakém velkém rozvoji Podkarpatské Rusi v tomto období, ale sociální a kulturní pokrok je nesporný. Zásadním způsobem se snížila negramotnost, obyvatelstvo masově získalo alespoň základní vzdělání, v neposlední řadě se upevnila jeho národní rusínská, ale i ukrajinská identita.³

¹ AMZV, mikrofilmy, smlouvy, SSSR, sig. L 7224, č. SS 8/83. Československo-sovětská smlouva o podmínkách vzájemných cest občanů obou států podepsaná v Praze 17. 12. 1981, kterou se nahrazuje smlouva z 16. 9. 1969. Srv. vyhláška ministra zahraničních věcí č. 128/1969 Sb. a vyhl. č. 92/1982 Sb.

² Ukrajina převzala nejprve československo-sovětskou dohodu o zrušení vízové povinnosti z roku 1982. Koncem devadesátých let ale Česká a pak i Slovenská republika zavedly pro Ukrajince vízovou povinnost v rámci přístupových rozhovorů ČR a SR k EU. V současnosti existuje jen jednostranné zrušení vízové povinnosti pro občany EU ze strany Ukrajiny. Ke zrušení vízové povinnosti pro ukrajinské občany cestující do EU má dojít v roce 2017.

³ Ruská identita naproti tomu zcela upadla. Sovětská moc se jednoznačně postavila za ukrajinský směr.

Pěší zóna (korso) v Užhorodě. Dnešní stav.

Jmenný rejstřík

- Adám, Magda (nar. 1925), maďarská historička 21
- Alexandrov, Alexandr Michajlovič (1907–1983), sovětský diplomat 211
- Alexij (vl. jm. Kabaljuk, Oleksij, 1877–1947), pravoslavný archimandrita 31–32
- Apponyi, Albert (1846–1933), maďarský politik 153
- Azcárate, Pablo de (1890–1971), španělský diplomat 67
- Ba'al Shem Tov, (vl. jm. Israel ben Eliezer, asi 1700–1760), rabín, židovský mystik 25
- Bačinský, Edmund (Bačyns'kij; Bačinskyj, 1880–1945), podkarpatoruský agrární politik 70–75, 84, 90, 103–104, 123, 155
- Bach, Alexandr (1813–1893), rakouský politik a státník 27–28
- Bako, Gábor, maďarský novinář a redaktor z Podkarpatské Rusi 85
- Balogh, Juraj, agrární politik z Podkarpatské Rusi 84
- Bárdossy, László, maďarský politik a státník (1890–1946) 190
- Bencze (Bence), Jurij, poslanec maďarského parlamentu z Podkarpatské Rusi 188
- Beneš, Edvard (1884–1948), čs. politik a státník 42–43, 46–49, 52, 67–69, 165, 175, 198–202, 204–207
- Beneš, Karel, český inženýr a publicista 121
- Beran, Rudolf (1887–1954), český agrární politik 79
- Beskid, Alexander, podkarpatoruský aktivista ruské orientace 183
- Beskid, Anton (1855–1933), podkarpatoruský politik ruské orientace 29, 40, 42, 48, 53, 60–61, 64, 69, 83, 155
- Beskid, Konstantin M. (1898–1953), podkarpatoruský publicista ruské orientace 88
- Beskid, Nikolaj (1883–1947), podkarpatoruský řeckokatolický duchovní a publicista 64, 183
- Bidlo, Jaroslav (1868–1937), český historik 159
- Bílý František (1854–1920), český literární historik a kritik 159
- Bojčuk, Josip (1900–?), podkarpatoruský novinář a publicista 84
- Bokšaj, Ivan, podkarpatoruský poslanec maďarského parlamentu 188
- Borkaňuk, Oleksa (1901–1942), podkarpatoruský komunistický novinář 84, 197
- Braščajko, Julius (Julij, 1879–1955), podkarpatoruský politik ukrajinské orientace 40, 48, 58, 79, 82, 88–89, 91, 156, 183
- Braščajko, Michail (Mychajlo, 1883–1969), podkarpatoruský novinář a publicista ukrajinské orientace 40, 48, 52, 82, 88, 91, 156
- Brejcha, Jan (1867–1924), český právník a vyšší správní úředník 56–57, 94
- Brežněv, Leonid Iljič (1906–1982), sovětský státník 202
- Bródy, Andrej (Brodij, 1895–1946), podkarpatoruský rusínský politik 11, 71–75, 83, 90, 155–156, 188
- Brusilov, Alexej Alexejevič (1853–1926), ruský generál 34

- Cibere, Pavel (1910–1979), podkarpato-
ruský rusínský právník a politik 199
- Clementis, Vladimír (1902–1952), sloven-
ský komunistický politik 212–213
- Curkanovič, Ilarion Jurijovič (1878–194?),
podkarpatoruský politik ruské
orientace 53
- Čaplovič, Ján (1780–1847), slovenský
etnograf 32
- Černý, Adolf (1864–1952), český básník
a slavista 159
- Černý, Jan (1874–1959), český právník
a vysoký správní úředník 59, 66
- Damaskin (obč. jm. Grdanički, Dragutin),
pravoslavný biskup 62
- Demko, Michajlo (Mychajlo), podkarpato-
ruský poslanec maďarského parlamentu
188
- Dérér, Ivan (1884–1973), slovenský
sociálnědemokratický politik 86
- Děnikin, Anton Ivanovič (1872–1947),
ruský generál 47
- Dobrianský, Viktor (Dobržanský,
1816–1860), rusínský pedagog
a publicista 26, 28
- Dobrianský-Sačurov, Adolf (Dobržanský,
1817–1901), rusínský politik a publicista
ruské orientace 26–29, 155
- Dobrovský, Josef (1753–1829), český
jazykovědec 29
- Dolinaj, Mikola (Dolynaj Mykola,
1894–1970), podkarpatoruský politik
ukrajinské orientace 40, 79, 91
- Dostál, Jaroslav, český publicista 164
- Dovbak, Adalbert, poslanec autonomního
sněmu 91
- Drahný, Václav, český zemědělský odborník
97–98
- Drbach, Miloš, poslanec autonomního
sněmu 91
- Duchnovič, Alexander (1803–1865), rusín-
ský buditel ruské orientace 26, 28
- Dutka, Augustin (Augustyn), poslanec
autonomního sněmu 91
- Dvorský, Viktor, český geograf 159
- Eden, Anthony (1897–1977), britský politik
199
- Egan, Edmund (Egán Ede) (1841–1901),
maďarský ekonom 32, 107
- Egry, Ferencz, podkarpatoruský maďarský
politik 85
- Egyedi, Imre, maďarský právník, profesor
188
- Ehrenfeld, Petr (1866–1936), český vyšší
správní úředník 60, 62–63, 88, 94,
110–112, 119, 148, 177–178, 181, 184
- Eliáš, Alois (1890–1942), čs. generál 195
- Eperjessy, József, podkarpatoruský
maďarský politik 85
- Ertl, Václav, (1875–1929), český filolog 159
- Evlogij (Jevlogij, vl. jm. Georgijevskij,
Vasilij Semenovič, 1868–1946),
pravoslavný biskup 62
- Fedeleš, Kirilo (Kyrylo), poslanec
autonomního sněmu 91
- Feldešij, Julij (Földési Gyula, Földessy,
1875–1947), podkarpatoruský poslanec
maďarského parlamentu 188
- Fedinec, Csilla, maďarská historička 21
- Feierabend, Ladislav Karel (1891–1969),
český agrární politik 73–74
- Fencik, Eugen (Jevhen, Fenczik Edmund,
1844–1903), rusínský literát a publicista
30, 155
- Fencik, Štefan (Stepan, 1892–1946),
podkarpatoruský politik ruské orien-
tace, poslanec maďarského parlamentu
71–72, 74–75, 83, 87, 90, 155–156, 183, 188
- Ferenc II. Rákoczy – viz Rákoczy František
(Ferenc) II.
- Fiala, Ctibor, úředník ministerstva železnic
128
- Fierlinger, Zdeněk (1891–1976), český
sociálnědemokratický politik
a čs. diplomat 204–207, 212
- Fircak, Julius (Julij, 1836–1912), řecko-
katolický biskup 155
- Frankenberger, Otakar (1884–?), český
právník, exponent agrární strany 60
- František Josef I. (1830–1916), císař
rakouský, král uherský a český 27, 31
- Frinta, Antonín (1884–1975), český slavista
159

- Gadža, Vasil (Hadža), podkarpatoruský politik ruské orientace 83
- Gadžega, Julij (Hadžega Julien, Hadzsega Gyula), podkarpatoruský kněz a publicista ruské orientace 58, 183
- Gagatko, Andrej (1884–1944), podkarpatoruský politik ruské orientace 40, 48, 50, 53, 60, 83, 162
- Gardoš, Julius, americký rusínský politik 43
- Gebej, Petr, rusínský novinář 63
- Gerovskij, Alexej Julianovič (Gerovský, 1883–1972), politik a publicista ruské orientace 31, 71–72, 189
- Gerovskij Georgij Julianovič (Gerovský, 1886–1959), pedagog a osvětový pracovník ruské orientace 31, 189
- Gojdič, Pavel (1888–1960), řeckokatolický biskup 156
- Gorazd (vl. jm. Matěj Pavlík, 1879–1942), pravoslavný biskup 61
- Grančak, Ivan (Hrančak), podkarpatoruský ukrajinský historik 11, 19
- Gregor-Tajovský, Jozef (1874–1940), slovenský spisovatel 32
- Hácha, Emil (1872–1945), český právník a čs. státník 79
- Hajn, Antonín (1868–1949), český národně-demokratický politik 59
- Hajnovič, Petro, podkarpatoruský poslanec maďarského parlamentu 188
- Harajda, Ivan (1905–1944), rusínský historik, lingvista a redaktor 189
- Hasal, Antonín (1883–1960), čs. generál 201–202, 204–206
- Hatalak, Petr (Petro, 1885–1949), aktivista a publicista ruské orientace 35–36
- Hennocque, Edmond Charles (1860–1933), francouzský generál 56–58, 158–159
- Hlinka, Andrej (1864–1938), slovenský ľudácký politik 73, 78, 156, 164
- Hnaťuk, Volodymir (1870–1926), haličský ukrajinský etnograf a politik 153
- Hodinka, Antal (Anton, 1864–1946), etnograf hungarofilské orientace 67
- Hodža, Milan (1878–1944), slovenský agrární politik a čs. státník 42, 69, 70
- Hoetzel, Jiří (1874–1971), český právník, profesor správního práva 66
- Holovackij, Jakov Fedorovič (Golovackij, 1814–1888), haličský filolog a slavista ruské orientace 30
- Homičko, Volodimir, podkarpatoruský poslanec maďarského parlamentu 183, 188
- Horák, Jiří (1884–1975), český etnograf a folklorista a čs. diplomat 211–213
- Horthy, Miklós (1868–1957), admirál, maďarský říšský správce 12, 187–188, 190, 192, 196, 200–201
- Hořec, Jaromír (1921–2009), český básník, novinář a publicista 20
- Hrabar, Konstantin (1877–1938), podkarpatoruský politik rusínské orientace 44, 69–71, 122–123
- Hruševskij, Michajlo (Mychajlo, 1866–1934), ukrajinský historik, politik a státník 184
- Hubený, David, český historik 20–22, 90, 115
- Hujer, Oldřich, (1880–1942), český lingvista a filolog 159
- Hurban, Jozef Miloslav (1817–1888), slovenský národní buditel 26
- Chmelař, Josef (1885–?), český publicista 82
- Chyba, Antonín, český historik 145
- Ignatko, Ivan, poslanec autonomního sněmu 91
- Ilnický, Alexandr (Il'nickij, Ilniczky Sándor, 1889–1947), rusínský řeckokatolický duchovní hungarofilské orientace 188
- Janiský, Anton, řeckokatolický duchovní 26
- Janoška, Juraj (1882–1945), slovenský právník 32
- Jaross, Andor (1896–1946), maďarský politik 86
- Jászi, Oszkár (Oskar, Oscar, 1875–1957), maďarský politik 39
- Jech Lev, župan 56
- Jelinek, Yeshayahu Andrej (1933), izraelský historik 18, 25, 192
- Juhász, Michal, rusínský aktivista hungarofilské orientace 67

- Jungmann, Josef (1773–1847), český jazykovědec a národní buditel 29
- Juščenko, Viktor (1954), ukrajinský politik a státník 11
- Kačala, Ivan, poslanec autonomního sněmu 91
- Kadlec, Karel, právní historik 159
- Kalfus, Josef (1880–1946), český ekonom, finanční odborník a politik 73
- Kállay, Miklós (1887–1967), maďarský politik 191
- Kaminskij, Josif (Kaminský Josip, 1878–1944), novinář ruské orientace 11, 39, 44, 46, 48, 60, 64, 68, 83–84, 88, 155, 188
- Károlyi, Mihály (Michal, 1875–1955), maďarský politik 38–42, 44
- Kašpárek, Jiří, čs. diplomat 211–212
- Kerekes, István, podkarpatoruský maďarský politik 85
- Klíma, Stanislav, (1878–1944), český spisovatel a publicista 159
- Klimpuš, Dmitro (Klympuš, Dmytro, 1897–1959), organizátor Karpatské síče 76
- Klimpuš, Vasil (Klympuš, Vasyl), poslanec autonomního sněmu 91
- Kločurak, Stepan (1895–1980), podkarpatoruský politik ukrajinské orientace 40–42, 79, 84, 91, 156
- Klofáč, Václav Jaroslav (1868–1942), český národněsocialistický politik 9, 32, 46, 59, 68, 156, 165, 206
- Komarnickij, Michail, rusínský politik ukrajinské orientace 40, 42
- Korláth, Endre, podkarpatoruský maďarský politik 86
- Kossej, Pavlo, rusínský politik 84
- Koubek, P. J. 30
- Kozma, Miklós (1884–1941), maďarský politik 187, 189–190
- Kramář, Karel (1860–1937), český národnědemokratický politik 9, 32, 43, 68, 85, 156, 175, 206
- Krebs, lesník státních lesů v Ardanovu 109
- Krempa, Ivan (1927–1997), slovenský historik 17, 53
- Križko, Jaromír Vířazoslav (1873–1925), slovenský inženýr 118–119
- Krofta, Kamil (1876–1945), český historik a čs. diplomat 20, 30, 67, 159
- Kroupa, Vlastislav (1922–1988), český historik 18–20, 145–146
- Kubijovyč, Vladimír (Volodymyr, 1900–1985), haličsko-ukrajinský geograf a demograf 101
- Kugel, Chaim (1896–1953), sionistický aktivista 87
- Kurtjak, Ivan (1888–1933), učitel a politik rusínské orientace 83, 89, 156
- Kutka, Nikolaj (Nikola; Kutkalfalvi Miklós, 1883–?), rusínský politik hungarofilského směru 47, 59
- Lakatos, Géza (Gejza, 1890–1967), maďarský generál 200–201
- Laštovička, Bohuslav (1905–1981), český komunistický politik 212
- Lažo, Jurko (1867–1929), rusínský politik na východním Slovensku 64
- Licanič, Vasil, farář 91
- Magocsi, Paul Robert (1945), americký historik působící v Kanadě 8, 18
- Macháček, Leopold, zemědělský odborník 99, 148
- Máchal, Jan Hanuš (1855–1939), český literární historik a slavista 159
- Majskij, Ivan Michajlovič (1884–1975), sovětský diplomat 198–199, 206
- Mandzjuk, Mikola (Mykola), poslanec autonomního sněmu 91
- Marina, Julius (Julij, Gyula, 1901–1983), řeckokatolický kněz a politik 187
- Markuš, Jurij (Georgij), rusínský veřejný činitel 28
- Maruščak, Michajlo (Mychajlo), poslanec autonomního sněmu 91
- Masaryk, Jan (1886–1948), čs. diplomat a politik 200, 206
- Masaryk, Tomáš Garrigue (1850–1937), český politik a čs. státník 32, 33–37, 43, 46, 48–51, 59, 64, 66, 67, 69, 111, 123, 162, 175, 184
- Matoušek, Josef (1876–1945), český národnědemokratický politik 59

- Mechlis, Lev Zacharovič (1889–1953), sovětský generál a politický komisař 201
- Meletij (Meletios IV., obč. jm. Immanuel Metaxakis, 1871–1935), ekumenický patriarcha konstantinopolský 61
- Melmuka, Václav, český zemědělský odborník 106–107, 110
- Melnikova (Meľnikova), Irina Nikolajevna (1918–2010), sovětská ukrajinská historička 17, 53
- Mezník, Jaroslav (1884–1941), český vysoký správní úředník 70
- Micara, Clemente (1879–1965), římskokatolický duchovní a diplomat 63
- Miklós, Béla (1890–1948), maďarský generál 200, 201
- Mojš, Hryhorij (Grigorij), poslanec autonomního sněmu 91
- Molotov, Vjačeslav Michajlovič (1890–1985), sovětský politik 205–206, 212
- Mondok, Ivan (1893–1937), podkarpato-ruský ukrajinský komunistický funkcionář 84
- Mosný, Petr 17
- Moyš, Ladislav, slovenský římskokatolický kněz 56
- Nečas, Jaromír (1888–1945), český sociálnědemokratický politik 56, 59, 62, 67, 82, 84–85, 99–100, 102, 111, 161, 165, 171, 177
- Němec, František (1898–1963), český sociálnědemokratický politik 201, 204–206
- Nevickij, Emilian (Nevický Emil, 1878–1939), kněz, aktivista ukrajinské orientace 39
- Nimčuk, Dmintro (Dmytro), poslanec autonomního sněmu 91
- Nosák-Nezabudov, Bohuš (Buhuslav, 1817–1877), slovenský novinář 32
- Novak, Štefan (Stefan, István, 1879–1932), řeckokatolický biskup 34
- Novakovics, Béla (1886–?), maďarský generál 187
- Novomeský, Ladislav (1904–1976), slovenský básník 205
- Olbracht, Ivan (vl. jm. Kamil Zeman, 1882–1952), český spisovatel 38, 57, 87, 122, 124, 148–149, 161–162, 165–167, 171, 181, 186
- Oldofredi, Anton-Ernest, poslanec autonomního sněmu 91
- Pačuta, Nikolaj, americký rusínský politik 36–37
- Pankovič, Stepan (Pánkovics, István, 1820–1874), řeckokatolický biskup 29
- Paňkevič, Ivan (1887–1958), haličský ukrajinský lingvista 158, 162–164, 166–167, 183
- Papp, Antonij (Antal, 1867–1945), řeckokatolický biskup 33–34, 39, 63, 85
- Parkányi, Ivan (Parkanij, 1896–1997), právník a vyšší úředník rusínské orientace 71–72, 180
- Paskevič, Ivan Fjodorovič (1782–1856), ruský generál 27
- Pataki, Ferenc (1892–1944), maďarský komunistický odbojář 197
- Pavlík, Matěj – viz Gorazd
- Pavlovič, Alexander (1819–1900), rusínský básník ruské orientace 155
- Pazuchanič (Pazuchanyč), Jurij, poslanec autonomního sněmu 91
- Pelech, Julian, užhorodský městský lékař 184
- Perényi, Zsigmond (1870–1946), maďarský regentský komisař 187
- Perevuznyk, Ivan, poslanec autonomního sněmu 91
- Perevuznyk, Jurij, ministr vnitra samostatné Karpatské Ukrajiny 79
- Pešek, Josef (1872–1924), český učitel a organizátor školství 62, 161–162, 170
- Petljura, Simon (Symon, 1879–1926), ukrajinský politik a státník 47–48
- Petrov, Ivan Jefimovič (1896–1958), sovětský generál 201
- Petruščak, Ivan (1902–1961), podkarpato-ruský komunistický aktivista 199, 205
- Piłsudski, Józef Klemens (1867–1935), polský maršál a státník 47
- Písecký, Ferdinand, čs. důstojník 42–43
- Pješčak, Ivan (1904–1972), podkarpato-ruský politik ruské orientace 73–75

- Pleva, Ján, slovenský historik 17
- Polívka, Jiří (1858–1933), český filolog a slavista 159
- Pondělíček, Vojtěch, správce železáren 30
- Popovič (Popovyč), Petro, poslanec autonomního sněmu 91
- Pražák, Albert (1880–1956), český literární historik 159
- Preiss, Jaroslav (1870–1946), český finančník a národohospodář 32
- Prchala, Lev (1892–1963), čs. generál 79, 81
- Prokop, K[arel], člen prozatímního direktoria 58
- Pronin, M. M., sovětský generál 202
- Puškaš, Andrej, ukrajinský historik 19, 36, 170, 181, 185
- Rákoczy, František (Ferenc) II. (1676–1735), sedmihradský vévoda 21
- Rázek, Miroslav, český historik 17, 45, 50, 54
- Révay, Fedir (Révaj Fedyr), poslanec autonomního sněmu 91
- Révay, Julian (Révaj, Julius, 1899–1979), podkarpatoruský sociálnědemokratický politik ukrajinské orientace 72–77, 79, 84, 91, 156
- Ripka, Hubert (1895–1958), český národně-socialistický politik 204–205
- Rizdorfer, Mikola (Mykola), poslanec autonomního sněmu 91
- Rojkovič, Teodor 64
- Romanjuk, Leonid, poslanec autonomního sněmu 91
- Rosocha, Stepan (1908–1986), poslanec autonomního sněmu 91
- Rozsypal, Antonín (1866–1937), český vyšší správní úředník 60–61, 65, 68, 89
- Sabov, Evmenij (maď. Szabó Eumén; Jevhen; Evgenij; Evmelj, 1859–1934), řeckokatolický kněz, kulturní činitel 39, 162–164, 166–167, 183
- Sabov, Orest – viz Szabó, Oreszt
- Sabov, Simeon (Šimon; maď. Szabó, Simeon, 1863–1929), řeckokatolický kněz ruské orientace 39, 48
- Sadovskij, Mikola (Mykola), ukrajinský divadelní teoretik 184
- Savatij (obč. jm. Antonín Jindřich Vrabec, 1880–1959), pravoslavný arcibiskup 61–62
- Schönborn-Buchheim, Erwin Friedrich von (1842–1903) 139
- Schönborn-Buchheim, Karl Friedrich von (1869–1932) 32, 102, 107, 110–111, 118, 139
- Schwarzenberg, Felix (1800–1852), rakouský politik 27
- Seton-Watson, Robert William (1879–1951), skotský historik a publicista 34
- Sidor, Karol (1901–1953), slovenský ľudácký politik 164, 167–168
- Sidorak, Mikola (Mykola), podkarpatoruský komunistický politik 84
- Silvaj, Ivan (1838–1904), ruský spisovatel ruské orientace 155
- Sládek, vedoucí evakuační komise v Chustu 193, 195
- Slavík, Jan (1885–1975), český historik 159
- Spohr, Josef, vedoucí evakuační komise v Budapešti 193
- Stalin, Josif Vissarionovič (vj. jm. Džugašvili, 1879–1953), sovětský diktátor 16, 200–201, 206
- Staninec (Stanyneč), Jurij, poslanec autonomního sněmu 91
- Stefan, Anton, guvernér Ruské krajiny 44
- Stodola, Kornel (1866–1946), slovenský politik 115, 121
- Stojka, Oleksandr (Stojka Alexandr, 1890–1943), řeckokatolický biskup 63
- Stripskij (Strypskij, Strypský), Miron, člen Centrální rus'ké národní rady 48, 53
- Suchý, Bohumil, český odborný učitel 159
- Svátek, Oleg (1888–1941), čs. generál 81
- Syrový, Jan (1888–1970), čs. generál 72–73
- Szálasi, Férenc (1897–1946), maďarský politik 191, 201
- Szabó, Oreszt (Sabov Orest, 1867–194?) rusínský politik hungarofilské orientace 40
- Szent-Iványi (Szentiványi), József (1884–1941), maďarský politik 86
- Szilássy, Béla (1881–1962), maďarský politik 194
- Sztójay, Döme (1883–1946), maďarský politik 191

- Šafařík, Pavel Josef (Šafařík Pavol Jozef, 1795–1861), slovenský etnograf a slavista 29
- Šafranko, Emanuel, podkarpatoruský komunistický aktivista 84
- Šámal, Přemysl (1867–1941), český politik 60, 63, 88, 94, 110, 119, 177, 184
- Šeptyckyj, Andrej (1865–1944), řecko-katolický arcibiskup 33
- Šeregeli, Alexandr, poslanec uherského sněmu 28
- Šerehyj, Jurij Augustin (1907–1990), režisér a herec ukrajinské orientace 185
- Šimák, Ladislav, úředník politické správy 180
- Šimek, Josef, šéf školského referátu 180
- Škultéty, Jozef (1853–1948), slovenský literární historik 32
- Šobej, Vasil (Vasyl), poslanec autonomního sněmu 91
- Šoltés, Jozef (Josif), řeckokatolický duchovní 26
- Špak, Ivan, podkarpatoruský poslanec maďarského parlamentu 188
- Špenikl, předseda zemské jednoty učitelů 183
- Šrámek, Jan (1870–1956), český římsko-katolický kněz a politik 82, 199
- Šrobár, Vavro (1867–1950), slovenský politik 43, 96–97
- Štefan, August (Augustin; Agošton, Agoston Stefan, 1877–1944), politik rusínské orientace 44–45, 79, 84, 91
- Štefánek, Anton (1877–1964), slovenský sociolog a politik 32
- Štefánik, Milan Rastislav (1880–1919), slovenský astronom a politik 42
- Štúr Ľudovít (1815–1856), slovenský národní buditel a politik 23, 32, 159
- Šuhaj, Nikola (Šuhaj Mykola, 1898–1921), loupežník z Koločavy 38, 56–57
- Švehla, Antonín (1873–1933), český agrární politik a čs. státník 48–49, 60
- Švorc, Peter, slovenský historik 21, 28, 40, 64
- Teleki, Pál (1879–1941), maďarský politik a státník 96, 187–188
- Tiso, Jozef (1887–1947), slovenský Ľudácký politik a státník 73
- Tomišin, Ferenc, zemědělec z Nižného Seliště 89
- Tomcsányi, Vilmos Pál (1880–1959), regentský komisař 187
- Toronský (Toronskij, Torons'skyj), E., člen prozatímního direktoria 58
- Tovth, Andrej, rolník a rusínský politik ukrajinské orientace 82
- Tulik, Michajlo (Tulyk Mychajlo), poslanec autonomního sněmu 91
- Žulpanov, S. I., sovětský generál 202
- Turjanica, Ivan, (1901–1955), podkarpatoruský komunistický politik 202, 204, 211–212
- Ursíny, Ján (1896–1972), slovenský agrární politik 205, 209, 213
- Vahylevič, D. J. 30
- Valo, Jozef (1898–1978), slovenský komunistický funkcionář 205
- Varga, rolník z Ardanova 109
- Vegeš, Mikola (Mykola), ukrajinský historik 21
- Velechovský, František, český státní úředník 158
- Vesel, Mirko (1903–1976), slovenský důstojník, účastník odboje 205
- Villetz, Ignaz von, administrátor rus'kého okruhu 27
- Vološin, Augustin (Vološyn Augustyn, 1874–1945), řeckokatolický kněz a politik ukrajinské orientace 12, 20, 39, 48–49, 51, 53, 58, 60, 64, 70, 72–73, 75, 78–79, 81–82, 87–91, 156, 158–160, 163, 174, 179–180, 182, 189
- Vyslockij, Dmitrij (1888–1968), člen Ruské národní rady 40, 48
- Vyšinskij, Andrej Januarjevič (1883–1954), sovětský právník a diplomat 205–206, 209, 211–213
- Wilson, Woodrow (1856–1924), americký politik a státník 37
- Wincze, András, maďarský generál 187
- Wiśniowska (Wiśniowska)-Zapová, Honorata – viz Zapová-Wiśniowska, Honorata
- Zagarov, Oleg 185
- Zajíc, Josef, český agrární politik 84

- Zap, Karel František Vladislav (1812–1871), český etnograf a geograf 30
- Zapová-Wišniowska, Honoráta (1825–1856), česká spisovatelka polského původu 30
- Zichy Nándor (1829–1911), maďarský katolický politik 83
- Zorin, Valerian Alexandrovič (1902–1986), sovětský diplomat 206, 213
- Zubatý, Josef (1855–1931), český filolog 159
- Žadanský, Juraj, slovenský historik 20, 146
- Žatkovič, Grigorij (1886–1967), americký rusínský právník a politik 36–37, 43, 48–49, 53, 58–60, 66, 177–178
- Žehora, Edmund, podkarpatoruský poslanec maďarského parlamentu 188
- Želtvaj, Viktor, rusínský právník 56
- Židovskij, Petro (Židovský Peter, 1890–1947), rusínský agrární politik ruské orientace 84

Obsah

Předmluva	7
Podkarpatská Rus a její obyvatelstvo.	
Vysvětlení některých pojmů.	7
Předmluva k druhému vydání	13
Úvod	15
Historiografie prací o Podkarpatské Rusi	15
I. Začlenění Podkarpatské Rusi do Československa	23
Podkarpatská Rus před rokem 1914	23
Politické zápasy uherských Rusínů před rokem 1914	26
Vztahy Čechů a Slováků k Rusínům	29
Návrhy na řešení otázky Podkarpatské Rusi v době 1. světové války	33
Rozpad Rakousko-Uherska a Podkarpatská Rus	38
Otázka Podkarpatské Rusi jako mezinárodní problém	43
Připojení Podkarpatské Rusi k Československu	47
II. Správní a politický vývoj Podkarpatské Rusi	55
Stručný náčrt správního vývoje	55
Otázka autonomie	66
Autonomní Podkarpatská Rus	72
Politické strany	82
Volby na Podkarpatské Rusi	89
III. Hospodářský vývoj Podkarpatské Rusi	93
Zemědělství na Podkarpatské Rusi	93
Zemědělské výrobní oblasti a osevní plochy	98
Lesní hospodářství	102
Družstevnictví na Podkarpatské Rusi	103
Pozemková reforma na Podkarpatské Rusi	104
Průmysl na Podkarpatské Rusi	114
Obchod	120
Finančnictví a bankovníctví na Podkarpatské Rusi	122

Doprava na Podkarpatské Rusi	124
Železniční doprava	124
Silniční síť	133
Veřejná autobusová doprava	136
Letecká doprava	138
Turistika	139
Sociální poměry na Podkarpatské Rusi	145

IV. Školství, jazyková otázka a kulturní vývoj	153
Školství před rokem 1919	153
Problém školství Podkarpatské Rusi po roce 1919	155
Jazyková otázka a státní správa	157
Problém zavedení místního jazyka do škol	158
Školství na Podkarpatské Rusi	163
Otázka úředního jazyka	175
Čeští úředníci na Podkarpatské Rusi	177
Osvětové a vzdělávací instituce	182

V. Na cestě k sovětskému Zakarpatsku	187
Správní vývoj Podkarpatské Rusi v rámci Maďarska	187
Postavení národnostních skupin	188
Problematika odboje	196
Otázka příslušnosti Podkarpatské Rusi	198
Anexe Podkarpatské Rusi	200

Závěr	209
--------------------	------------

Použité prameny	217
Summary: Subcarpathian Ruthenia in Czechoslovak History	226
Jmenný rejstřík	227

JAN RYCHLÍK
MAGDALÉNA RYCHLÍKOVÁ

PODKARPATSKÁ RUS V DĚJINÁCH ČESKOSLOVENSKA 1918–1946

Obálku, vazbu a grafickou úpravu navrhl Vladimír Verner

Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

v roce 2016 jako svou 1498. publikaci

Odborní recenzenti: prof. PhDr. Petr Švorc, CSc.,

PhDr. Bohdan Zilynskyj, PhD.

Odpovědný redaktor Filip Outrata

Vydání první. AA 18,45. Stran 240

Vytiskla Těšínská tiskárna, a. s.

Doporučená cena 328 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: info@ivysehrad.cz

www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-556-0